

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

DARÜLEYTAMLAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
Yasemin OKUR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nedim İPEK

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

SAMSUN 1996

53980

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bu çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Nedim İPELİ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Fethi SAKAL

Üye: Yrd. Doç. Dr. M. Emin YOLALIC

ONAY:

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...20.../09/1996

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Dursun Ali KULUT

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	II
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ YETİMLER VE YETİMHANELER.....	6
I. Ermeni Yetimhaneleri	7
A. Anaokulu Yetimhaneleri	11
B. Kız Yetimhaneleri	12
C. Erkek Yetimhaneleri	13
D. Kulelideki Merkez Yetimhanesi	14
E. Beylerbeyi Sanayi Mektebi	14
F. Trahomlulara Mahsus Yetimhaneler	14
II. Rum Yetimhaneleri	15
III. Yahudi Yetimhaneleri.....	16
IV. Rus Yetimhaneleri.....	17
V. Müslüman Yetimhaneleri.....	18
İKİNCİ BÖLÜM.....	19
DARÜLEYTAMLARIN KURULUŞU VE İDARİ YAPISI	19
I. Darüleytamların Kuruluşu	19
II. Darüleytamların İdaresi.....	22
III. Darüleytam Genel Müdürlüğü	25
A. Merkez Teşkilatı	26
B. Taşra Teşkilatı	27

C. Darüleytam Gelirleri.....	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	41
DARÜLEYTAMLARIN FALİYETLERİ.....	41
I. Darüleytamların Amacı.....	41
A. Barınma.....	41
B. Eğitim.....	42
C. Meslek Sahibi Yapma	48
II. Darüleytamların Sayısı ve Bulundukları Yerler	50
III. Darüleytamların Kapatılması.....	60
SONUÇ	61
BİBLİYOGRAFYA	63

KISALTMALAR

Ank	: Ankara
Ansk.	: Ansiklopedi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
B.L.	: Büyük Larousse
C	: Cilt
D	: Devre
DH/İ-UM	: Dahiliye İrade
DH-ŞFR	: Dahiliye Şifre
DUİT	: Dosya Usulü İrade Tasnifi
İst.	: İstanbul
Krş	: Karşılaştırınız.
M.L.	: Meydan Larousse
M.A.Z.C.	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
M.M.Z.C.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
Nr	: Numara
s.	: Sayfa
T.A.	: Türk Ansiklopedisi
y.y.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Tarih denilince sadece geçmiş olayları anlatan bilim dalı tanımı akla gelmektedir. Ancak tarih siyasî olaylarla birlikte bu olayların toplum üzerine etkisi üzerinde de durmaktadır. Çünkü tarih kronolojiden ibaret olmayıp, olayları daha iyi değerlendirebilmek için mutlaka neden-sonuç ilişkisini ön planda tutmak suretiyle olayların sonuçlarının toplum üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak yine de siyasi tarih alanındaki çalışmalar ön plana çıkmış, toplumsal araştırmaları içeren çalışmalar yeni yeni önem kazanmaya başlamıştır.

Tezimini konusu olan Darüleytamlarda, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde cereyan eden Doksanüç Harbi, Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi gibi siyasi olayların toplum üzerine etkisinin bir sonucudur. Zira savaşların iktisadi, siyasi ve ekonomik sonuçlarından başka bir de toplum yapısını değiştiren sosyal sonuçları vardır. Nitekim bu sonuçların sonrası dul ve yetim sayısı artmıştır. Darüleytamlar himayeye muhtaç şehid yetimlerinin sayısının artması neticesinde zaruri olarak tesis edilmiştir.

Toplumun geleceği yeni nesillerin sağlıklı yetiştirilmesine bağlıdır. Çocukların iyi yetiştirilebilmesi anne babalar tarafından himaye edilip, eğitilerek, meslek sahibi yapılmak suretiyle üretici duruma getirilmesiyle sağlanır. Bu şekilde yetiştirilen nesiller tabi ki devlete ve topluma yararlı bir vatandaş olur. Bu nedenledir ki gelecek nesillerin bir parçası olan yetimlerin yetiştirilmesi ve eğitilmesi önem arz etmektedir. Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki siyasi olaylar hakkında çok fazla araştırma yapılmasına rağmen, bu siyasi olayların neticesinde toplumsal bir yara olarak ortaya çıkan yetimler ve Darüleytam hakkında belli başlı bir çalışma yapılmaması Darüleytamların tez olarak seçilmesinde birinci dereceden etkili olmuştur. Tezimiz öncelikle giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Darüleytamlar tesis edilinceye kadar Osmanlı Devletindeki yetimlerin durumu ele alınıp Darüleytamların açılmasına sebep olan

olayların gelişiminden bahsedilmiştir. Birinci bölümde; Osmanlı Devletinde yer alan yetimhaneler ve yetimler ele alınmıştır. İkinci bölümde; Darüleytamların kuruluşu, kurulma sebepleri müesseseye alınan yetimler, müessesenin idare şekli, gelir ve giderleri, aksak yönleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde; Darüleytamların görev ve amaçları, tarihi gelişimi, Darüleytamların sayıları, buradaki yetimlerin miktarları, kuruldukları yerler, fonksiyonları, önemli Darüleytam şubeleri ve müessesenin kapatılması hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimiz hazırlanırken, bilgi ve tecrübelerini esirgmeden her türlü yardımı yapan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Nedim İpek'e saygı ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Yasemin Okur

Samsun - 1996

GİRİŞ

Yetim, tek, yalnız, eşsiz anlamına gelip, babası ölmüş çocuklar için kullanılmıştır. Annesini ve babasını kaybeden çocuğa ise yetimü't-tarafeyn denilmiştir.

Osmanlı Devletinde yetimlere büyük önem verilerek, gerekli kurum ve kuruluşlar tesis edilip, nizamname ve kanunlar çıkarılmıştır. 1858'de **Eytam Nizamnamesi**¹ çıkarılarak, yetim işlerinin daha iyi yürütülmesine çalışılmıştır. Eytam Nizamnamesine göre yetim işleri, yetime bırakılan malların yazılması, satılıp para haline gelinceye kadar gerekenlerin yapılması ve bu paradan yetimlerin ihtiyaçları karşılandıktan sonra geriye kalanların yetim adına korunması olarak belirtilmiştir. Eytâm Nizamnamesinden önce yetim çocuğun bu işleri mahalli memurlar yapar, şayet yetime kalan mallar fazla ise bu işleri yürütmek için nazır adında bir kişi atanırdı. Eytâm Nizamnamesiyle birlikte bu işleri yürütmek için **Emvâl-i Eytam Nezareti**² adı altında bir teşkilat oluşturulmuştur. Emvâl-i Eytam Nezareti kurulduktan sonra da yetim işleri bu nezaret tarafından gönderilen görevli gözetiminde mahalli memurlarca, bir deftere kaydedilmiştir. Böylelikle de, yetimlerin haklarının korunması sağlanmıştır.

Eytam Nizamnamesi dışında **Memalik-i Mahrusa-i Şehanedê Kürşad** olunacak **Eytam Sandıklarının Suret-i İdaresi ve Muhafazası Hakkında Nizamname**³ adında bir de Nizamname de hazırlanmıştır. Bu Nizamnameye göre yetim kalan çocuk olup olmadığının tesbiti için kaza ve nahiyelerde Osmanlı tebasına mensub bir kişinin ölümü merkeze bildirilecekti. Ayrıca vasisi olmayan yetimlere vilayet ve sancak merkezlerinde **Temyiz-i Hukuk Meclisleri** kazalardan **Deavi Meclisleri** tarafından bir vasi tayin edilecekti. Her idari birimde 2 yılda bir Emvâl-i Eytâm Müdür seçilip, yetim

¹ **Düstur** (I. Tertip), İst. 1289, C.I, s.270-275.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. "Eytâm İdaresi" **Türk Ansiklopedisi**, Ank. 1964, C.XII, s.56-57.

³ **Düstur**, C.I, s.276-281.

işlerinin daha iyi yürütülmesi sağlanacaktı⁴. Malı olan yetimlerin ihtiyaçları bu şekilde devletin gözetiminde sağlanırken, fakir olan yetimlerin de Darüşşafaka ve Darülaceze gibi kurumlar vasıtasıyla ihtiyaçlarının karşılanarak, barındırılıp, himaye edilmesi sağlanmıştır.

Kimsesiz çocukların bakım eğitim ve barındırılması, dilencililiğin ortadan kaldırılarak, hasta, sakat ve kimsesizlere iş olanağı sağlanması amacıyla 28 Ocak 1895 tarihli yönetmenlikle kurulmasına ve kamu yararına olan dernekler gibi yönetilmesine karar verilen Darülaceze (2 Şubat 1896)'da II. Abdülhamit'in mali yardımları birtakım kurumların ve hayırseverlerin işbirliğiyle, Dahiliye Nezaretine bağlı olarak teşkil edilmiştir. Ayrıca din, mezhep ve millet ayrımı yapmaksızın çalışamayacak kadar düşkün, İstanbul içinden ve dışından, hasta erkek, kadın ve çocukları himayesinden de bu kurum sorumluydu. Darülaceze'nin yönetimi 28 Temmuz 1908'de Şehremanetine, 14 Mart 1910'da Müessesat-ı Hayriye-yi Sıhhiye'ye ve 3 Ekim 1912'de Sıhhiye Müdürlüğüne devredilmiştir. 1913'de tekrar Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır⁵.

Darülaceze'nin 15 Nisan 1916'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanan Nizamnamesinde kuruma taşradan kimse alınmaması kararlaştırılmıştı⁶. Darülaceze 1914 yılı iç tüzüğüne göre 400 yatak erkekler, 200 yatak kadınlar, 300 yatak erkek yetimler, 50 yatak kız yetimler, 50 yatak yeni doğmuş çocuklar için olmak üzere 1000 yatak kapasitedeydi.

Ayrıca Darülaceze'nin 1914 yılında hazırlanan iç tüzüğüne göre kapasitesi 400 yatak erkekler 200 yatak kadınlar, 300 yatak erkek yetimler, 50 yatak kız yetimler, 50 yatak yeni doğmuş çocuklar olmak üzere toplam 1000 yataktır.⁷ Darülaceze'den başka bir de yetim çocukları eğitmek için 15 Haziran 1875'de Sultan Abdülaziz'in yardımıyla Fatih'de **Darüşşafakat'ü'l-İslamiye** kurulmuştur. II. Abdülhamit döneminde Muarif

⁴ Eytamla ilgili geniş bilgi için bkz. **Düstur**, (I. Tertip) İst. 1296, C.III, s.751-752; **Düstur**, I. s.251-252, **Düstur**, (I. Tertip). İst. 1336, C.VII, s.758-760, 761-762.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. "Darülaceze", **TA.**, Ank. 1964, C.XII, s.316-317; "Darülaceze", **BL.**, Paris 1986, C.VII, s.2895.

⁶ Reşat Ekren Koçu, **Darülaceze (1895-1974)**, İst. 1974, s.176.

⁷ **a.g.e.**, s.74.

Nezaretine bağlanan, II. Meşrutiyetle de bağımsız bir statü kazanan Darüşşafaka hızla gelişmiştir⁸.

1699 Karlofça Antlaşması ile toprak kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, katıldığı savaşlardan büyük kayıplar vermiştir. Ayrıca Osmanlı Devletinin kaybettiği topraklarda yaşayan Türk halkı da devletin elinde kalan topraklara göç etmeye başlamıştır.

XIX. y.y.'da Osmanlı Devleti'nin sık sık savaşlara girip, bu savaşlardan yenilgiyle çıkması devleti iktisadi ve sosyal yönden etkilemiştir. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Osmanlı Devleti'nde derin yaralar açmıştır. Savaş sırasında asker ve sivil olmak üzere toplam 500.000 Türk şehid olurken, 1.000.000'u aşkın mülteci başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya sığınmıştır⁹. Savaşta babaları ölüp yetim kalan çocukların ve göç edenlerin barındırılıp, himaye edilmesi devlete büyük yük olmuştur. Bu yetimler, Darüşşafaka'ya yerleştirilmiştir¹⁰.

Osmanlı Devletini derinden etkileyen savaşlardan biri de Balkan Harbidir. Osmanlı Devleti bu savaş ile Avrupa'daki topraklarının % 83'ünü nüfusunun % 69'unu ve buna ilaveten devlet gelirlerinin önemli bir kısmına ve önemli ölçüde ziraat potansiyelini kaybetmiştir.

Bunun dışında özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'da bırakılan topraklarda yaşayan Türkler, yapılan anlaşma hükümlerine aykırı olarak idaresi altına girdikleri devletlerin hükümetleri veya ahalisi tarafından baskılara uğrayıp, gördükleri zulüm yüzünden bütün maddi varlıklarını bırakarak, Osmanlı ülkesine sığınmak zorunda kaldılar. Bu göçler Osmanlı Devletinin kontrol ve idaresi dışında yapıldığından büyük sıkıntılar doğurmuştur¹¹. Balkan Savaşı sırasında Balkanların muhtelif yerlerinden

⁸ "Darüşşafaka", TA, C.XII, s.326. Darüşşafaka Nizamnamesi İçin Bkz. BA, DÜİT 62/2-12.

⁹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, (1877-1896)* Ank, 1994, s.232.

¹⁰ İpek, a.g.e., s.63, 226.

¹¹ Ahmet Hallaçoğlu, *"Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)* Ank 1994, s.26.

1.000.000 Rumeli Türkü'nün göçtüğü, bunlardan 800.000'inin Anadolu'ya ulaştığı belirlenmiştir¹². Balkan Savaşları sırasında yetim sayısında da artış olmuştur. Sadece Bulgaristan'da Balkan Harbi neticesinde 26.523 aileye mensup 71.505 yetim kaldığı belirlenmiştir. Bu çocukların 3.011'i anne ve babadan mahrum 48.000'inin ise ailesi fakir ve perişan olduğu tesbit edilmiştir¹³.

Balkan Savaşı sırasında göç eden Türkler Anadolu'nun تنها kalmış bölgelerinden araziler verilmek suretiyle yerleştirilirken sakat, yardıma muhtaç yetim olanlar ise Darülaceze'ye yerleştirilmişlerdir¹⁴. Ancak göçmenlerin sayılarının giderek artması, göçlerin Osmanlı Devletinin kontrolü ve idaresi dışında gerçekleşerek, Darülacezelerin kapasitelerinin göçmenleri barındırmaya elverişli olmaması devleti yeni arayışlar içine sokmuştur.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbine girmesi şehit sayısını daha da artırmıştır. Sadece Çanakkale Savaşı'nda cephede 325.000 şehit verilirken cephe arkasında savaşın doğurduğu çeşitli nedenlerden dolayı toplam şehit sayısı 500.000'i bulmuştur.¹⁵

Netice itibarıyla Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde yaptığı savaşlarda çok sayıda şehit verilip, I. Dünya Savaşı'nda açlık ve sefaletle maruz kalınması düşmanın girdiği yerlerde öksüz ve yetim sayısını arttırıp, bu konularda hizmet veren Darülaceze'nin yetersiz gelmesiyle devlet yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır. Özellikle şehit eş ve çocuklarının devlet tarafından barındırılıp himaye edilmesi zorunlu hale gelmiştir. İşte bu sebepler neticesinde sadece şehit çocukları barındırmak, eğitmek ve zanaat öğretmek amacıyla Darüleytamlar oluşturulmuştur. Ancak yetimlerin şehit çocuklarıyla sınırlı

¹² Hallaçoğlu, a.g.e., s.63.

¹³ Bulgaristan'da Eytam ve Eramil-i Askeriye "İkdâm", (22 Kanunisani 1331), Nr 6816, s.2.

¹⁴ Hallaçoğlu, a.g.e., s.210.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Ank. 1991, c.III, s.787.

olmadığı gibi şehit yetimler dışındaki yetim çocukların sayısının fazla olmasıyla yeni bir düzenleme oluşturulmuştur. Buna göre; birinci aşamada şehit çocuklarını, ikinci etapta Balkan Harbi'nden sonra göçen yetimleri ve kimsesiz, mahrum, himayesiz yetimleri barındırıp, himaye etmek, eğitmek ve bir zanaat öğretmek gayesiyle İstanbul başta olmak üzere yurdun muhtelif yerlerine Darüleytamlar tesis edilmiştir.

I. BÖLÜM

OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ YETİMLER VE YETİM HANELER

Çeşitli ırk, din, mezhep ve dilden halk topluluklarından oluşan bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde buna rağmen sosyal sınıftan bahsetmemiz mümkün değildir. Sadece Osmanlı Devleti'nde toplam müslüman ve gayr-i müslim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bireylerin toplumda statüsünü belirleyen temel faktör dindir. Osmanlı Devleti'nde toplum, inanç temeline göre çeşitli milletlere ayrılmıştır¹⁶. Devletin güvencesi altında olan ve zımmi olarak adlandırılan gayr-i müslimler özerk kiliseler ya da sinagoglar tarafından örgütlenerek çeşitli zımmi cemaatle oluşturulmak suretiyle dinsel, hukuksal, kültürel ayrıcalıklara sahip olmuştur. Her dini cemaate kendine göre nizamname oluşturma, hukuki davalara kendi kurallarına göre bakıp dini ibadetlerini rahatça yerine getirme, milli beliklerinde ayakta tutan kültürel faaliyetlerde bulunarak kendi cemaatine özgü kurum ve kuruluşlar oluşturma hakkını¹⁷ veren Osmanlı Devleti'nin bu sistemine batılı yazarlar tarafından **Millet Sistemi** adı verilmiştir¹⁸.

Bu sistem yetimler ve yetimhaneler içinde geçerli olmuştur. Böylelikle Osmanlı Devleti'ndeki yetimler ırk, mezhep, din, millet ayrımı yapmadan Darülacezeye yerleştirilmesi mümkün olduğu gibi genellikle bağlı oldukları cemaatlerin yetimhanelerine yerleştirilmiştir. Ayrıca 1914'de I. Dünya savaşı katılmayan devletlere mensub kişiler idaresinde de yetimhaneler açılmasına devlet tarafından izin verilmiştir¹⁹. Osmanlı Devleti

¹⁶ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İstanbul 1992, s.11.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Elizabeth Dudge Huntington, "Toplumsal Örgütlenme", **İstanbul 1920**, İst. 1995, s.197- 221.

¹⁸ "Osmanlı İmparatorluğu", **B.L.**, Paris 1986, c.XVII. s.8945.

¹⁹ **BA. DH-ŞFR 47/4 Dahiliye Nezaretine Kalem-i Mahsusundan Beyrut Vilayetine çekilen şifre tel. (1 Teşrinisani 1330)**

yetimlere önem vermiş, en azından merkezden uzak yetimlerin bile hangi cemaatten olduğunu öğrenmek istemiştir²⁰.

Osmanlı Devleti'ndeki yetimhaneleri beş grupta toplamamız mümkündür. Buna göre yetimhaneler şunlardır.

I. Ermeni Yetimhaneleri

II. Rum Yetimhaneleri

III. Yahudi Yetimhaneleri

IV. Rus Yetimhaneleri

V. Müslüman Yetimhaneleri

I. Ermeni Yetimhaneleri

Osmanlı Devleti'nde Ermeni yetimleri, millet sistemine uygun olarak genellikle cemaat yetimhanelerinde barındırılmıştır. Bunun yanında Ermeni milletine hizmet vermek iddiasıyla ortaya çıkan²¹ misyonerlerin vasıtasıyla Ermenilere yönelik okul, hastane, yetimhane gibi sosyal kurumlar oluşturulmuştur. Böylelikle Ermeni yetimlerinin bir kısmı da bu kurumlarda barındırılmıştır²². Bu durumun devlet için sakıncalı olduğunu gören Bâb-ı Âli, misyonerlerin Ermeni yetimleriyle ilgilenmelerini önlemeye çalışmıştır²³.

²⁰ BA. DH-ŞFR 58/217 İskan-ı Aşari Muhacirin Müdüriyetinden Suriye Vilayetine çekilen şifre tel (23 Teşrinisani 1331).

²¹ "Bu devletlerin amaçları Ermenilere hizmet vermek değil, Osmanlı Devleti topraklarını parçalamak için Ermenileri nüfuzu altına alarak, bu doğrultuda kullanmaktır, ayrıntılı bilgi için bkz. Mim. Kemal Öke *Ermeni Meselesi*; İst. 1990. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, Halil Metin. *Türk Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları* İst. 1992.

²² BA. DH-ŞFR 55/238 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Maraş Mutasarrıflığına Şifre tel (13 Ağustos 1331); BA. DH-ŞFR 52/274 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Adana vilayetine çekilen şifre tel. (25 Nisan 1331); BA. DH-ŞFR 55/234 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Bitlis vilayetine çekilen şifre tel (13 Ağustos 1331), BA. DH-ŞFR 52/208 Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusadan Adana vilayetine çekilen şifre tel (21 Nisan 1331); BA. DH-ŞFR 47/409 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Halep vilayetine çekilen şifre tel (27 Teşrinisani 1330); BA. DH-ŞFR 47/174 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Adana vilayetine şifre tel (16 Teşrinisani 1330); BA. DH-ŞFR 55/346 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Maraş Mutasarrıflığına çekilen Şifre tel. (19 Ağustos 1331).

²³ BA. DH-ŞFR 63/276 İskan-ı Aşair-i Mühacirin Müdüriyetinden Kayseri Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (28 Nisan 1332)

Ermeniler, I. Dünya Savaşı sırasında savaş halinden yararlanarak, Osmanlı Devleti'ni iki ateş arasında bırakmışlardır. Osmanlı Devleti de bu faaliyetlerden ötürü 27 Mayıs 1915'de çıkarttığı İskan kanunu ile casusluk ve ihanetleri görülen Ermenilere Diyarbakır'ın güneyine, Fırat vadisine ve Urfa yöresine yerleştirilmelerini sağlamıştır²⁴. Devlet Ermenilerin bu göçten zarar görmemeleri için 30 Mayıs 1915 ve 10 Haziran 1915 tarihlerinde iki yönetmelik çıkarmıştır²⁵. Ancak savaş dönemi olması imkanların elverişli olmaması, salgın hastalıklar, iklim koşulları, yolculuğun zorluğu ve bazı idarecilerin yasadışı davranışları neticesinde Ermenilerin bir bölümü ölmüş yetim sayısı da artmıştır. Ancak devlet gerekli tedbiri alarak Ermeni yetimlerin iâşesini karşılamıştır²⁶. İlk etapta müslüman köylerine yerleştirilen yetim Ermenileri daha sonra öksüz yurtlarına²⁷ alınmışlardır. Özellikle Ermeni göçü sonucu öğrencisiz kalan Amerikan, Alman mektepleri yetimhanelere çevrilerek, Ermeni çocuklarının barındırılması sağlanmıştır²⁸. Maraş Darüleytamının da genişletilerek müslüman olan Ermeni yetimlerinin burada barındırılması kararlaştırılmıştır²⁹. 1915 yılında Halep'teki Ermeni yetimlerinin tahsillerini daha iyi yapabilmeleri için Sivasa nakledilmişlerdir³⁰. Hatta 1917'de müslüman yetimlere mahsus Armaşa Darüleytamında Halep ve Suriye'den gelen Ermeni yetimlerinin barındırıldığı tesbit edilmiştir³¹. Vesikalardan anlaşıldığına göre, Ermeni yetimlerinden bir

²⁴ Necati Ökse, Ermeni Sorununun Doğuşu, "Tehcir Kanunu ve Uygulaması" Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu 8-12 Ekim 1984, Erzurum, 1984. s.271-278.

²⁵ Geniş bilgi için bkz. Yavuz Ercan "Tarih Belgeleri Işığında Ermeni İddiaları", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu 8-12 Ekim 1984, Erzurum 1984. s.221-222.

²⁶ BA. DH. ŞFR 62/229 Asair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Halep Vilayetine çekilen şifre tel (30 Temmuz 1332); BA. BH-ŞFR 57/228 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Urfa Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'e (19 Rebiülevvel 1331).

²⁷ BA. DH-ŞFR 55/206 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Sivas Vilayetine çekilen şifre tel (16 Ağustos 1331)

²⁸ BA. DH-ŞFR 55-A/155 Maarif Nezareti Kalem Mahsusundan Mamratül Aziz, Sivas, Diyarbakır Vilayetine çekilen şifre tel (27 Ağustos 1331)

²⁹ BA. DH-ŞFR 64/184 Maarif Nezareti Tedrisat-ı İptidaiye Dairesi Müdüriyyetinden Mardin Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (19 Mayıs 1332)

³⁰ BA. DH-ŞFR 61/18, BA DH-ŞFR 61/20 Aşair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Halep Vilayetine çekilen şifre tel (2 Şubat 1331)

³¹ BA. DH-ŞFR 74/165 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden İzmit Mutasarrıflığına gönderilen cevabı şifre tel (19 Mart 1333)

kısımının da İstanbul'a gönderilmesi talep edilmiştir. Ancak 1917 yılında Osmanlı Devletinde yetim sayısı oldukça artmış ve bu yetimleri İstanbul'da barındırmak imkansız olduğu gerekçesiyle Halep'teki Ermeni yetimlerin İstanbul'a gönderilmesi uygun bulunmamıştır³².

Türk halkına ve devletine düşmanlık eden Ermenilerin yetim kalan çocuklarının bu duruma rağmen İslâm aileleri yanında ya da devletin müslümanlar için oluşturduğu müesseselerde güven altına alınmış, 1918 ve 1919 yıllarında bu yetimlerin akrabalarına, ruhani liderlerine teslim edilip, ruhani liderleri bulunmayan yerlerde de devlet tarafından teminat altına alınarak işleri temin edilmiştir³³.

Öte yandan Amerikan heyetlerinin organize ettiği Tiflis, Gümrü ve Erivan'daki yetimhanelerde 18.000 Ermeni yetimi barındırılmıştır. Bu yetimler arasında Kars havalisinden toplanan Ermeni yetimleri de bulunmaktaydı. Hatta müslüman çocuklarının da Ermeni adıyla vaftiz edilerek protestan yapıldığı tesbit edilmiş; bu durumdaki çocuklardan Kars'ta 30 tane bulunmuştur. Amerikalılar'ın yardımları ile oluşturulan yetimhaneler iyi durumda olup öğretmen, doktor ve bakıcı mevcuttur. Amerikalılarla beraber Ermeni öğretmen ve müstahdemler de burada çalışmaktadır³⁴.

1920 yılında İstanbul'da mevcut Ermeni yetimhanelerine gelince, bunlar 25 adet olup, barındırdığı yetim sayısı ise 3827'dir.

³² BA. DH-ŞFR 81/273 Aşair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Halep vilayetine çekilen şifre tel (Teşrinisani 1333)

³³ BA. DH-ŞFR 94/56 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Adana vilayetinden çekilen şifre tel (5 Kanunievvel 1334); BA. DH-ŞFR 93/327 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Ankara vilayetine çekilen şifre tel (27 Şubat 1335); BA. DH-ŞFR 96/322 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Mamur'at'ülaziz vilayetine çekilen şifre tel (27 Şubat 1335); BA. DH-ŞFR 96/777 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Canik Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (5 Şubat 1335); BA. DH-ŞFR 99/312 Aşair-i Muhaciri Müdüriyyetinden Konya vilayetine çekilen cevap-ı şifre tel (24 Mayıs 1335); BA. DH-ŞFR 97/95 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Bolu mutasarrıflığına çekilen şifre tel (Mart 1335); BA. DH-ŞFR 95/757 Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden Konya vilayetine çekilen şifre tel Kanunu-isani 1335; BA. DH-ŞFR 96/76 Emniyet-i umumiye Müdüriyyetinden Kayseri Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (5 safer 1335); BA. DH-ŞFR 96/210 Emniyet-i umumiye Müdüriyyetinden Ankara vilayetine çekilen şifre tel (17 Şubat 1335); BA. DH-ŞFR 98/195 (16 Şubat 1336); BA. DH-ŞFR 96/86 (6 Şubat 1335); BA. DH-ŞFR 95/163 (18 Kanunisani 1335); Emniyet-i Umumiye Müdüriyyetinden çeşitli vilayet ve mutasarrıfluklara çekilen şifre teller.

³⁴ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İst. 1960. s.1033.

İstanbul'daki Ermeni Yetimhaneleri şunlardır.

İstanbul'daki Ermeni Yetimhaneleri şunlardır³⁵.

Yetimhane Adı	Çocuk Sayısı	Bulunduğu Yer
1. Tarafsız Yuva	3-20	Şişli
2. Kızıl Haç Yuvası	4-5	Beşiktaş
3. Anaokulu Yetimhanesi	155	Beşiktaş
4. Anaokulu Yetimhanesi	70	Kuruçeşme
5. Mülteci Yuva Kızılhaç	40	Üsküdar
6. Arnavutköy Kızlar Yetimhanesi	90	Arnavutköy
7. Ermeni Yetimhanesi (kız)	100	Balat
8. Kızlar Yetimhanesi	170	Ortaköy
9. Ermeni Yetimhanesi	100	Kumkapı
10. Üsküdar Yetimhanesi	105	Üsküdar
11. Kadıköy Yetimhanesi (kız)	250	Kadıköy
12. Kızlar Yetimhanesi	60	Makriköy
13. St. Ann Yetimhanesi (kız)	150	Pera
14. St. Ann Yetimhanesi (kız)	150	Somatya
15. St George Yetimhanesi	55	Galata
16. Kalfayan Yetimhanesi	66	Hasköy
17. Boyacıyan Yetimhanesi	45	Makriköy
18. Eşayan Yetimhanesi	86	-
19. Arnavutköy Erkekler Yetimhanesi	90	Arnavutköy
20. Narlıkapı Yetimhanesi	150	Narlıkapı
21. Karagözyan Yetimhanesi	120	Şişli

³⁵ Anna Wels Brown "İstanbul'da Yetimhaneler" İstanbul 1920. İst. 1995, s.220.

22. Ermeni Merkez Yetimhanesi (Erkek)	1000	Çengelköy
23. Beylerbeyi Sanayi Mektebi (Erkek)	247	Beylerbeyi
24. Trahom Yetimhanesi (kız)	133	Hasköy
25. Yedikule Trahom Yetimhanesi (kız-erkek)	330	Yedikule
Toplam		3827

Ermeni yetimhanelerinde 15 okul mevcut olup, bu okullardan 2 tanesi sanayi eğitimi vermektedir. Burada eğitim gören yetimlerin sayısı ise 3000'dir. yemek ve yatak dahil 25 ile 50 lira arasında ücret alan yetimhanelerdeki öğretmen sayısı 75 olup öğretmen başına 40 öğrenci düşmektedir. Ayrıca 900 öğrenci ise yetimhane dışında 13 cemaat ya da diğer okullarda eğitim görmektedir. Ermeni yetimlerinin her birine merkez örgüt tarafından 1.25 lira eğitim ödeneği ayrılmıştır.³⁶

Ayrıca Magriköy'de katolik yetimhanesinde 18 Ermeni yetimi barındırılmaktaydı³⁷.

İstanbul'daki Ermeni yetimhanelerinin en küçüğü Şişli'de bulunan "**Tarafsız Yuva**" adı verilen yetimhaneydi. Buraya bir yetimhaneye gönderilmeden önce özel bakım ve öğrenim için çocuklar getitirildi. Buradaki yetim sayısı 3 ile 20 arasında değişmekteydi.

Ermeni yetimhanelerini kendi aralarında 6 sınıfa ayırmamız mümkündür.

A. Anaokulu Yetimhaneleri

Bu tür Ermeni yetimhane sayısı üç tanedir.

Bunlardan biri beş yaş altındaki toplam 25 kız ve 20 erkek çocuktan oluşan Ermeni Kızıl Haç'ın Beşiktaş'taki yetimhanesidir. Bu yetimhanede 34'ü anne ve babasını

³⁶ Brown, "a.g.m." s.220.

³⁷ "a.g.m.", s.221.

11'i ise sadece babasını kaybetmiştir. Yetimhanenin koşulları iyi olup, oyun alanları geniştir. Üç Anaokulu öğretmeni ve sınıflardan sorumlu bir başka öğretmen mevcuttur. Beslenme, uyuma koşulları, anaokulu techizatı dahil olmak üzere oyun olanakları çocuğun gelişimine uygundur.

Toplam 225 kız çocuğundan oluşan iki anaokulu yetimhanesi ise Yakınoğu örgütünün desteğıyle Ermeni Merkez komitesi tarafından yönetilmektedir. Kuruçeşme'de ve Beşiktaş'da olan bu yetimhanelerden Kuruçeşme'de olanın imkanları kısıtlı olup, su ihtiyacı zor şartlarda karşılanırken çocuklar için oyun olanakları çok azdır³⁸.

B. Kız Yetimhaneleri

Trahomlular için ayrılan hastane hariç 1920 yılında İstanbul'da Ermeni kız yetimler için 12 tane yetimhane vardır. Bu yetimhaneleri üç grupta incelemek mümkündür.

Birinci grupta iki mülteci evi yer almaktadır. Bunlardan biri Üsküdar'da eski Amerikan koleji binasında kurulmuş, 40 yetimi barındırmakta olup, Ermeni Kızıl Haç'ı tarafından yönetilmektedir. İkincisi ise Arnavutköy'de yer almakta olup, bir Türk'e aitken İngiliz polisi tarafından el konulan, terası ve bahçesi olan bir binada hizmet vermektedir. Türk aileleri yanında kalan çocukların getirilmesiyle oluşturulan bu yetimhanede 14-18 yaş arasında 90 genç kız yer almaktadır. Bu yetimhanelerdeki kızlar günde iki saat ders görüp, ayrıca örgü, dikiş dersleri almaktadır. Kuleli yetimhanesindeki bütün erkek yetimlerin giyecekleri burada dikilmektedir.

İkinci grup Balat, Makriköy (Bakırköy), Ortaköy, Üsküdar ve Kadıköy yetimhanelerini içermektedir. Bu yetimhaneler Yakınoğu Yardım Örgütünün sağladığı destekle Ermeni Merkez Komitesi tarafından yönetilmekte olup, sadece **Makriköy**

³⁸ "a.g.m.", s.199.

Yetimhanesini yerel bir Ermeni Komitesi desteklemektedir. Çeşitli yetimhanelerdeki bir kaç çocukta kısmen akrabalarının bakımı altındadır.

Ortaköy yetimhanesinde kızlar öğretmen olarak yetiştirilirken, Kadıköy Yetimhanesinde de kızlar resim ve müzik derslerini de içeren bir eğitim almaktadır. Kural olarak bu yetimhanelerde yetimlerin kiliseye devam etmek zorunluluğu vardır.

Üçüncü grup, Ermeni rahibeler tarafından yönetilen dört yetimhaneyi kapsamaktadır. Pera ve Samatya'daki St Anne yetimhanesi 300 yetimden oluşmaktadır. Galata'da ki St George Yetimhanesi 20'si küçük Rus, 35'i Ermeni olmak üzere 55 yetimden oluşmaktadır. Katı kuralları olan ve disipline önem verilen bu yetimhane manastır görünümündedir. Dersler rahibeler tarafından verilir. Ayrıca ince dikiş işleri ve nakış öğretilir. Kızların ürettiği bu işlerin satışından elde edilen gelirler, kilise bağışları ve en önemlisi Ermeni Merkez komitesinin desteği yetimhanelerin giderlerini karşılamaktadır.

Hasköy'deki **Kalfayan Yetimhanesi** ise özel bir kişi tarafından kurulmuş olup 66 yetimden oluşmaktadır. Dört rahibe tarafından yönetilen bu yetimhanede ev işleri konusunda yetimler iyi bir şekilde eğitilmektedir.

C. Erkek Yetimhaneleri

Erkek çocuklar için yedi yetimhane mevcuttur. Şişli'de 120 çocuktan oluşan ve bir şahıs tarafından vakfedilen **Karagözyan Yetimhanesi** bakımlı modern bir binaya ve bahçeye sahiptir. İyi bir ders programının yanında, makine tamiri ayakkabıcılık, marangozluk alanında eğitim vermektedir.

Makriköy'deki **Boyacıyan Okulu** da bir şahıs tarafından vakfedilmiş olup, 45 yetimden oluşmaktadır. Burası ve Arnavutköy'deki yetimhane yerel bir komite tarafından desteklenmektedir. 90 çocuktan oluşan Arnavutköy Yetimhanesi gündüz okulu olarak da hizmet vermektedir.

Esayan Yetimhanesi'nde ise 86 çocuk mevcuttur. Bunlar yetimhane dışında okula gitmektedirler ve iyi bir orkestraları vardır. Yetimhanenin gideri büyük ölçüde kilise tarafından karşılanmaktadır³⁹.

D. Kuleli'deki Merkez Yetimhanesi

İstanbul'daki en büyük yetimhane olup, 1000 erkek çocuktan oluşmaktadır. 99 kişinin çalıştığı müessesede, müdür dışında 29 öğretmen, bir oyun hocas, bir rahip, bir doktor mevcuttur. Önceleri Türk askeri okulu olarak kullanılmış olan bina, modern bir yapıda, elektrik buharlı ısıtma olanakları ve düzgün sıhhi tesisata sahiptir. İki geniş eğlence salonu, geniş oyun salonları, deniz banyosu olanakları vardır.

E. Beylerbeyi Sanayi Mektebi

Marangozluk, kunduracılık, terzilik öğreten okul 247 erkek yetimden oluşmaktadır. Öğrenciler zamanlarının yarısında eğitilirken, diğer yarısında da bu mesleklerden birini öğrenmektedirler. Meslek sahibi olanlar okuldan ayrılırlar.

Eğlence programı futbol, basketbol, uzun yürüyüşler ve deniz banyosu olarak belirlenmiştir. Yönetimi iyi olan okulun atölyelerindeki malzeme yetersizliği çocukların çalışmalarını engellemektedir.

F. Trahamlulara Mahsus Yetimhaneler

Bulaşıcı göz hastalığı trahoma yakalanan çocuklar özel tedavi görmek üzere iki yetimhaneden birine gönderilir. Hasköy'deki yetimhanede 133 kız, Yedikule'deki yetimhanede 60 kız ve 270 erkek çocuk vardır. İyileşen çocuklar geldikleri yetimhanelere

³⁹ "a.g.m." s.202.

gönderilirler. Göz hastalığı elverdiği ölçüde, diğer yetimhanelerdeki olağan ders programı buralarda da uygulanır⁴⁰.

Genel olarak bir değerlendirme yapılırsa; Ermeni yetimlerin hepsi uniforma giymektedir. Erkek yetimler giyecek ve techizat bakımından daha iyi durumdadır ve aylık harcama erkek yetimlere kız yetimlerden en az bir lira daha fazladır⁴¹.

II. Rum Yetimhaneleri

İstanbul'da 1920 yılında Rum Yetimhaneleri şunlardır⁴².

Yetimhane Adı	Çocuk Sayısı	Bulunduğu Yer
1. Rum Kız Yetimhanesi	305	Heybeliada
2. Trahomlular Yetimhanesi	210	Ayaspaşa
3. Rum Erkek Yetimhanesi	733	Büyükağa
4. Rum Çocuk Yetimhanesi	300	Pendik
Toplam	1.548	

Dört Rum yetimhanesinden üçünün yeri şehir dışındadır. Heybeliada'daki 305 kız çocuğu barındıran yetimhane deniz Manzaralı büyük bir binadan oluşmaktadır⁴³. Yetimhanede elbise üretimine önem verilmekte olup, iyi öğretmen ve makinalar mevcuttur⁴⁴.

Büyükağa Erkekler Yetimhanesinde yaşları 5-14 arasında değişen 733 çocuk kalmaktadır⁴⁵. Adanın tepesinden çam ormanları arasında çok sağlıklı bir ortamda kurulan yetimhanede su sıkıntısı çekilmektedir. Ayrıca trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklar

⁴⁰ "a.g.m.", s.203.

⁴¹ "a.g.m.", s.204.

⁴² "a.g.m.", s.220.

⁴³ "a.g.m.", s.213.

⁴⁴ "a.g.m.", s.208.

⁴⁵ "a.g.m.", s.213.

yaygındır. Bu yüzden yetimhanenin üst katında trahom yakaları ve diğer hastalıkları tedavi etmek için hastane oluşturulmuşsa da imkanları elverişli değildir.

Erkek çocuklarının eğlencesi, açık havada oynanan çeşitli oyunlar ve halk danslarından ibarettir. Bölgedeki ikinci büyük yetimhane olan bu yetimhanede marangozluk, kunduracılık ve terzilik eğitimi verilmektedir. Pendik'deki Rum çocuk yetimhanesi 190'ı erkek ve 110'u kız olmak üzere toplam 300 çocuktan oluşmaktadır. Rum yetimhanelerinin dördüncü ise kent içinde Ayaspaşada'dır. Burada trohama yakalanmış 210 küçük kız çocuğu barındırmaktadır. Rum merkez komitesi Yakındoğu Yardım Örgütünden biraz yardım olarak büsbütün bu yetimhaneleri yönetmektedir. Komite mali kaynak yetersizliği içindedir⁴⁶.

III- Yahudi Yetimhaneleri

İstanbul'da 1920 yılında üç tane Yahudi yetimhanesi ve bu yetimhanelerde toplam 279 yetim bulunmaktadır.

İstanbul'daki Yahudi Yetimhaneleri şunlardır⁴⁷.

Yetimhane Adı	Çocuk Sayısı	Bulunduğu Yer
1. Ecole de Bonheur (erkek-kız)	69	-
2. Yahudi Yetimhanesi (kız)	100	Hasköy
3. Orphelinat Israe'lite (erkek-kız)	110	Ortaköy
	Toplam	_____

⁴⁶ "a.g.m.", s.208.

⁴⁷ "a.g.m.", s.221.

Bu yetimhanelerin hepsinde hem erkek hem kız çocuklar vardır. Kızların yaşları 7 ile 16 yaş arasında değişmekte olup, erkeklerin yaşları 12 yaşın altındadır. Öğretmenlerin hepsi kadındır. İki yahudi yetimhanesinin bahçesi mevcut olup, oyun oynama müsaittir. Ancak E'cole de Bonheur isimli yetimhanede çocukların uygun oynayacağı yer yoktur⁴⁸.

IV. Rus Yetimhaneleri

Rusya'daki Bolşevizm hareketlerinden dolayı bir çok Rus Türk topraklarına iltica etmiştir. Bu dönemde İstanbul'da sayısı en fazla olan mülteciler Ruslar olmuştur. Bunun sebebi ise Rus mülteciler için en emin ve en güvenilir merkezin burası olması ve diğer ülkelerde, Rusların bu ülkelere gitmelerini engelleyen katı kurallar olmasıdır. 1921 yılı itibarıyla Rus mültecilerinin sayısı Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin tahminlerine göre 4.000'dir⁴⁹.

Rusya'dan gelen mülteciler mülteci kamplarına iskan ettirilirken, 280 Rus yetimi üç Rus yetimhanesinde barındırılmıştır.

İstanbul'daki Rus yetimhaneleri şunlardır⁵⁰.

Yetimhanenin Adı	Çocuk Sayısı	Bulunduğu Yer
1. Rus Yetimhanesi	150	Galata
2. Rus Çocuklarının Amerikalı Dostları	100	Kabataş
3. Kalfayan Ermeni Yetimhanesin- deki Rus çocukları	20	Galata
Toplam	280	

⁴⁸ "a.g.m.", s.208-209.

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. C. Clafin Davis, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu" *İstanbul 1920*, İst. 1995, s.175-195.

⁵⁰ Brown, "a.g.m.", s.221.

İstanbul'da 1920 yılı itibarıyla iki Rus yetimhanesi vardır. Biri Rus Şehirleri Birliği tarafından oluşturulmuş ve 150 çocuğu barındırmaktadır. Diğeri, "Rus çocukların Amerikalı Dostları Yetimhanesi" adını taşımakta olup, kurumun giderleri büyük ölçüde Amerika parasıyla karşılanmaktadır. Burada iki haftalıktan onbir yaşına kadar 110 çocuk barınmaktadır.

Her iki yetimhanede de çocuklar için oyun salonları ve bahçeler mevcuttur. Rus yetimhanelerinde denetim faaliyetleri çok az olup, Amerikan yetimhanesinde çocuklar için özel bir Rus oyun öğretmeni vardır⁵¹.

IV. Müslüman Yetimhaneler

Daha önce bahsaettiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nde fakir yetimlerin Darülacezelerde barındırılması sağlanmış, ayrıca bu yetimlerin eğitimi içinde Darüşşafaka tesis edilmiştir. Genel savaşlarla yetim sayısı artınca Darüleytamlar kurulmuştur.

Bir süre sonra devlet tarafından oluşturulup, ihtiyaçları karşılanan Darüleytamlar yetimlere yetersiz gelmeye başlamamış ve devletin bu müessesenin ihtiyaçlarını karşılayamaması üzerine Himaye-i Eftal Cemiyeti tarafından yetimhaneler oluşturulmuştur. Böylelikle müslüman yetimler burada da barındırılmıştır.

⁵¹ "a.g.m.", s.209.

II. BÖLÜM

DARÜLEYTAMLARIN KURULUŞU VE İDARİ YAPISI

A. Darüleytamların Kuruluşu

Darüleytâm; ev manasına gelen dâr, yetimler manasına gelen eytâm kelimelerinin birleşmesiyle oluşup, yetimevi ya da yetimhane anlamında kullanılmıştır⁵².

Darüleytam, Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki siyasi ve askerî olayların neticesi olarak meydana çıkmıştır. Birbirini takip eden savaşlar, ülkenin iktisadi ve sosyal hayatında sarsıntılar meydana getirdiğinden himayeye muhtaç yetimlerin sayısı artmıştır⁵³. Doksanüç Harbinde Osmanlı Devleti topraklarına göç eden muhacirlerin yetim çocukları Darüşşafakaya yerleştirilmiştir⁵⁴. Balkan Harbi sırasında (1912-1913) da düşman eline geçen topraklardan, Anadolu'ya göç edenlerin yanında yer alan yetimlerde Darülacezede barındırılmıştır⁵⁵. Ancak Balkan Harbinden sonra da İstanbul'a yüzlerce yetim gelmiştir. Darülacezenin bu yetimleri barındırması mümkün olmadığından, yetimlerin sefaletine son vermek için yatılı sultanilere yerleştirilmesi⁵⁶ kararlaştırılıp, sultanilere fazla talebe kaydedilmiştir. I. Dünya Harbi de binlerce yetim çocuk olmasına sebep olmuştur. Bu yetimlerin tamamının sultanilere kabulüne imkan olmadığından bir çoğu ölmüştür⁵⁷.

Bu duruma son vermek maksadıyla zaruri olarak 13 Kasım 1914⁵⁸ de Maarif Nazırı Şükrü Bey'in tasarısı ve çabalarıyla Enver Paşa'nın katkılarıyla Darüleytamın tesis edilmesi kararlaştırılmış ve gerekli hazırlıkların yapılması için Kastamonu Mebusu ve Darülmualimat Müdürü İsmail Mahir Efendi görevlendirilmiştir⁵⁹.

Savaş zamanı olduğu yeterli imkan ve zaman olmadığı için devlet Darüleytamlara yeni binalar inşaa ettirmek yerine Osmanlı Devletiyle savaştığı için savaş öncesinde

⁵² "Darüleytam" *Meydan Larousse* Paris 1960, c.III s.406.

⁵³ *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi* Devre 3, Ank. 1990 c.II (27 Mart 1333)

⁵⁴ İpek, a.g.e., s.63, 226.

⁵⁵ Hallaçoğlu, a.g.e., s.120.

⁵⁶ *Düstur*, c.VII, s.120.

⁵⁷ BA, DÜİT 62/2-18 Maarif Nezaretinden Seadete Müzekkere (16 Ağustos 1336).

⁵⁸ M.M. Z.C., Devre 3, Ank. 1991, c.I (6 Kanunievvel 1333) s.193.

⁵⁹ "Darüleytam", *İkdâm* (21 Şubat 1331) Nr. 6846. s.1.

Türkiye'den ayrılan Fransız, İngiliz, Rus ve İtalyan'ların boş bıraktıkları okul ve kurumlara el koyarak, bu binalar birer Darüleytam haline dönüştürmeyi uygun bulmuştur⁶⁰.

İstanbul başta olmak üzere ülkenin her tarafında imkanlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulan Darüleytamların ilk tesis edildiğinde sayısı 20 idi⁶¹. Daha sonra yetim miktarının artmasıyla Darüleytamların sayısı da artmıştır. Yetim kimsesiz sayılarının fazla olması Darüleytamlara alınacakların sınırlandırılmasına sebep olmuştur.

Devlet yayınladığı kararnameyle; Darüleytamlara I. derecede silah altında iken ölen ya da sakat kalan küçük zabitan ve erlerin, mülteci ve muhacir maaşından mahrum kalanların çocuklarının, II. dereceden ise kimsesiz, mahrum, himayesiz yetimlerin alınmasını kararlaştırılmıştır⁶².

Bu sınırlandırma dışında kalan ya da Darüleytam yeterli olmadığı yerlerde yetim, kimsesiz, himayeye muhtaç olanlar için tedbirler alınmıştır.

Askeri yetim ve dullara maaş bağlaması kolaylaştırılmıştır⁶³. Kimsesiz ve himayesiz kalan aileler ecnebi ve Ermeni bulunmayan köy ve kasabalara yerleştirilip, muhacirin tahsisatından işçileri temin ettirilip, bulundukları mahallere alıştırılmaları, genç ve dul kadınların evlendirilmesi kararlaştırılmıştır. On iki yaşından küçüklerin Darüleytamlara yerleştirilmesine, Darüleytamların yeterli olmadığı durumlarda müslümanların yanlarına verilmek suretiyle terbiye ve tahsillerine devam ettirilmesine, bu

⁶⁰ BA. DH-ŞFR 64/67 Aşair-i Muhacirin Müdüriyetinden Kayseri Mutasarrıflığına Şifre Tel (5 Mayıs 1332);

BA. DH-ŞFR 57/194 194 Maarif Nezaretinden Erzurum Vilayetine çekilen şifre tel. (17 Teşrinisani 1331)- M.A.Z.C., Devre 3, Ank. 1990, c.I. (14 Şubat 1334), s.392; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi* İst. 1942, c.IV, s.1284, "Darüleytam" *Türkiye Ansiklopedisi*, Ank. 1956; c.II, s.106.

⁶¹ "Darüleytam Hakkında" *İkdâm* (19 Teşrinisani 1336) Nr. 8513 s.2.

⁶² BA. DUİT 62/2-2 Meclis-i Ayan Kanun Layihası (8 Nisan 1334); BA. DUİT 62/2-28 Meclis-i Mahsusa Mazıbatası (13 Mayıs 1331); M.M.Z.C. Devre 3, c.I, 31 Kanunisanı 1334), s.419-420; M.M.Z.C., Devre 3, c.II, (31 Kanunisanı 1334) s.110.

⁶³ BA. DH/İ-UM E-23/73 Dahiliye Nezaretinden yayınlanan Tahrirat 125 Teşrinisani 1336); BA. DH/İ-UM E- 23/52 Dahiliye Nezaretinden yayınlanan Talimatname (25 Teşrinievvel 1336)

yetimleri himaye edecek müslümanlar bulunmadığı taktirde muhacirin tahsisatından 30 kuruş iase masrafı karşılığında köylülerin yanına yerleştirilmesi münasip görülmüştür⁶⁴.

Zarurî olarak oluşturulan Darüleytamlarda 10000 kadar şehid çocuğu barındırılıp, ihtiyaçları karşılanmıştır. Ancak giderek hazinenin para sıkıntısı çekmesi Darüleytamların giderlerinin azaltılmasını gerektirmiştir. Bu nedenle yakın ya da uzak akrabası olan yetimler, onların yanlarına yerleştirilirken, diğer taraftan kimsesiz talebe almamaya gayret gösterilmiştir. Müessesenin sadece şehid çocuklarına bakma görevini üstlenmesine çalışılmıştır⁶⁵. Ayrıca müesseseye başvuran namuslu ailelere evladlık⁶⁶ verilmesi suretiyle Darüleytamların ihtiyaçlarını hazineye yük olmayacak dereceye getirilmesi istenerek sayı 3500'e indirilmiştir⁶⁷. Buna rağmen Darüleytamlarda sadece % 30 oranında şehid çocuğu barındırılırken, % 70'inin bir kısmı Ebeveyni sağ ancak çocuklarını himaye edecek kuvvete sahip değil, bir kısmının annesi ya da babası ölmüş, mülteci ya da muhacirden oluşmuştur⁶⁸.

Darüleytamlara alınacak yetimler için yaş sınırlandırılması da getirilmiştir. 1916 yılı itibarıyla bir makalede Darüleytamlara alınacak çocukların 2 ile 15 yaş arasında olduğu belirtilmiştir⁶⁹. İki yaşın altındaki yetim çocukların nerede barındırıldığı ya da neden Darüleytamlara alınmadığı konusunda bilgiye rastalanılmamıştır. Vesikalardan elde edilen bilgilerde ise Darüleytamlara 12 yaşından küçük yetimlerin alınmasının kararlaştırıldığı anlaşılmıştır⁷⁰. Ancak Muvazene Encümeninin 1918 yılı itibarıyla elde

⁶⁴ BA. DH-ŞFR 63/142 Aşairi Muhacirin Müdüriyetinden Vilayet ve Mutasarrıflıklara geçen şifre tel (17 Eylül 1332); BA. DH-ŞFR 64/162 Aşair-i Muhacirin Müdüriyetinden Ankara Vilayetine çekilen şifre tel (17 Mayıs 1332) BA. DH-ŞFR 59/150 Aşair-i Muhacirin Müdüriyetinden Niğde mutasarrıflığına çekilen şifre tel (16 Kanunevvel 1331).

⁶⁵ Darüleytamlara sadece şehid çocuklarının alınması konusundaki tartışmalar için bkz. M.M.Z.C. ve M.A.Z.C. c. 1-2, c.I, II.

⁶⁶ "Şehidzadelerin Ailelere kabulü" İkdâm (29 Teşrinisani 1332) Nr 7093 s.1.

⁶⁷ BA. DUİT 62/2-18 Maarif Nezaretinde Saadete Müzekkere (10 Ağustos 1336).

⁶⁸ M.M.Z.C. D.3, I (6 Kanunu evvel 1333), s.196.

⁶⁹ "Darüleytam" İkdâm (21 Şubat 1331) Nr. 6846 s.1.

⁷⁰ BA. DH-ŞFR 63/142 Aşair-i Muhacirin Müdüriyetinden Vilayet ve Mutasarrıflıklara çekilen şifre tel (17 Eylül 1332); BA. DH-ŞFR 64/162 Aşair-i Muhacirin Müdüriyetinden Ankara Vilayetine çekilen şifre tel (17 Mayıs 1332); BA. DH-ŞFR 59/150 Aşair-i Muhacirin Müdüriyetinden Niğde Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (16 Kanunuevvel 1331)

ettiği incelemelerinde Darüleytamlara 7 yaşına kadar kız, 12 yaşına kadar erkek yetimlerin alınmasının kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Yine bu incelemede Darüleytamlara alınan çocuklarda bu kurallara pek uyulmadığı, 17 yaşına kadar çocuk alınmağa başlandığı, hatta Darüleytamlara babası olan tahsil terbiye devrini aşmış 20-22 yaşındaki delikanlıların alındığı tesbit edilmiştir. Rastgele çocuk alınması yanında asker kaçaklarının alındığı da görülmüştür. Bu durum Muvazene Encümeni tarafından Darüleytamların teşkilatı hakkında bir program talimatname ya da nizamname olmaması sebebine bağlanmıştır⁷¹.

II- Darüleytamların İdaresi

Darüleytamların tasarlandığı ve kurulduğu sıralarda bir hükümetin ya da Maarif Nezaretinin işi olarak görülmediğinden idaresi İttihat ve Terakki Fırkasına bağlı olarak oluşturulan Darüleytam Genel Müdürlüğüne verilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkasının İstanbul Merkezini idare eden Kemal Bey ile Kastamonu Mebusu ve Darülmuaallimat müdürü İsmail Mahir Efendi genel müdür olarak görevlendirilmiştir⁷².

Darüleytamların ilerlemesi için darussınailerin inşa ettirilmesi kararlaştırılınca, bir nevi eğitim veren kurum haline gelen müessese Maarif Nezaretine bağlanmıştır⁷³. Dolayısıyla Darüleytam Genel Müdürlüğü Maarif Nezaretine bağlı hale gelmiştir⁷⁴.

Batılı ülkelerde yetimhanelerin idaresi belediye ve vilayetlere bırakılırken, şehidî çocukların artmasıyla plansız ve programsız olarak ortaya çıkan Darüleytamların Maarif Nezaretine bağlanması hata olarak görülmüştür. Çünkü Maarif işleriyle uğraşmak zorunda olan Maarif Nezareti'nin belediyenin ilgilenilmesi gereken Darüleytam işleriyle meşgul olması ihtisas ve idari açısından güç olduğu belirtilmiştir⁷⁵.

⁷¹ M.A.Z.C. D.3, Ank. 1990, I, (14 Şubat 1334) s.391-392.

⁷² Ergin, a.g.e., s.1284.

⁷³ M.A.Z.C. D. 3, c.II, (27 mart 1333) s.396, M.M.Z.C. D.3, c.II, (31 Kanunisani 1334) s.123.

⁷⁴ Brown'un "a.g.m.," Krş: "Darüleytamlar 1920 yılında İttihat ve Terakki Partisine bağlı umum müdürlük olarak gösterilmiştir.

⁷⁵ BA. DUİT 62/2-18 Maarif Nezaretinden Sadarete Müzekkere (16 Ağustos 1336)

Darüleytam için idari meclis ve nizamname yürürlüğe sokuluncaya kadar müessesenin muamelelerine, kadrolarına, Darüleytam Genel Müdürlüğünün bakması kararlaştırılmıştır⁷⁶. 24 Şubat 1918'de çıkarılan bir kanunla oluşturulan İdari Meclis'e kadar Darüleytam işleri bu şekilde yürütülmüştür.

Darüleytam Genel Müdürlüğü kararlarını, mukavelelerini, müzakere edilen muamelelerini incelemek, müzakere konularına karar vermek, kabul etmek görevlerini üstlenen **İdari Meclis**⁷⁷ iki sene müddetle: Şûrâ-yı Devlet azasından bir kişi, Dar-ül-Fünûn Heyeti Müderrisinden bir kişi, Ziraat ve Ticaret Odası Azasından bir kişi, Meclis-i Vükeleca seçilen beş kişi ve Darüleytam Genel Müdürü olmak üzere dokuz üyeden oluşturulmuştur. İdari Meclis her sene başında Darüleytam Genel Müdürü dışındaki azalar arasından bir başkan seçerek işlerini yürütmektedir⁷⁸.

Ancak İdari Meclisi oluşturan bu kişilerin asıl görevlerinin fazla olması Darüleytam hizmet, görev ve nizamının tam olarak uygulanmasını engellemiştir. Bu yüzden azaları daimi olmak şartıyla bu görevlerin idari meclisten alınarak Meclis-i Kebiri Maarife devredilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁹.

Darüleytamlar Maarif Nezaretine bağlı olduğu dönemlerde alınan kararların uygulanması görevini Maarif ve Maliye Nezaretleri üstlenmiştir.

Darüleytamların 7 Ağustos 1920 tarihinde Maarif Nezareti ile ilişkisi kesilerek Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır⁸⁰.

Darüleytamların çoğalması ve çeşitlenmesiyle ihtiyaçları artmış, bu yüzden bir bütçe ve müesseseye özel bir teşkilat kanunu oluşturmak zorunlu olmuştur. Darüleytam Genel Müdürlüğünün görevleri ve bu müessesenin idaresine dair bir nizamname tanzim

⁷⁶ BA. DH/İ-UM 19-20/1-6 Dahiliye Nezaretinden Darüleytoma Müzekkere (12 Eylül 1337)

⁷⁷ M.A.Z.C., D.3, c.II, (27 Mart 1333) s.396.

⁷⁸ M.M.Z.C., D.3, c.I, (14 Kanunisanı 1334) s.595; M.A.Z.C. D.3, II, (27 Mart 1333) s.396; BA. DUİT 62/2-3 Meclis-i Ayan Mazbatası (14 Şubat 1334); BA. DUİT 62/2-1 Sadaret Mazbatası (28 Ağustos 1335)

⁷⁹ BA.DUİT 62/2-1 Sadaret Mazbatası (28 Ağustos 1335)

⁸⁰ BA. DUİT 62/2-18 Sadaret Mazbatası (3 Teşrinievvel 1336); BA.DUİT 62/2-18 Meclis-i Mahsusa Mazbatası (7 Ağustos 1336)

edilmesi kararlaştırılmışsa da⁸¹ gerek devletin içinde bulunduğu durum gerekse I. Dünya savaşının ve bu savaşın akabinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasının getirdiği karışıklık buna fırsat vermemiştir. Darüleytamlar için belirli bir nizamnamenin olmayışı ise kurumun idaresini zorlaştırmıştır.

Darüleytamların idari işleri, bağlı olduğu nezaretin bünyesindeki müesseseler için hazırlanan nizamnamelerin Darüleytama uyarlanması suretiyle yürütülmüştür.

Darüleytam Genel Müdürü ve Müdür Muavini Maarif Nezaretince atanmaktadır⁸². Darüleytamların müdürleri ise **Emvâl-i Eytâm Nizamnamesine** göre, tabi oldukları idare meclislerince seçilip, **İdare-yi Vilayat Kanunu** uyarınca bulundukları idari birimin mülki amirleri (vali, mutasarrıf, kaymakam) tarafından atanmaktadır⁸³.

Darüleytam Maarif Nezaretine bağlıyan müstahdemlerin, memurların, öğretmenlerin tayin, terfi, azilleri Maarif Nezaretinin kurallarına uygun olarak, Maarif Nazırının ve Darüleytam Genel Müdürünün imza ve onayıyla gerçekleştirilmekteydi⁸⁴.

Darüleytamlar Maarif Nezaretinden alınıp, Dahiliye Nezaretine bağlandıktan sonra bu müessesede çalışacak müstahdemlerin, memurların ve öğretmenlerin tayin, terfi ve azilleri **Dahiliye Memurin Nizamnamesine** uygun olarak sürdürülmüştür⁸⁵.

Ancak bazı durumlarda Darüleytamlarda Dahiliye Nizamnamesine uygun davranılmadığı görülmüştür. Örneğin Beykoz Darüleytamı Sanayi Şubesi Müdürü Vasfi Beyin Dahiliye Nezaretine bildirilmeden, Dahiliye Memurin Nizamnamesine aykırı olarak Darüleytam Genel Müdürü Selahaddin Bey tarafından yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle görevden azledilmiş yerine Mustafa Bey atanmıştır. Bu durum Vasfi Bey tarafından

⁸¹ BA. DU'İT 62/2-4 Meclis-i Ayan Kanun Layihası (27 Mart 1333)

⁸² BA. DU'İT 62/2-6 Maarif Nezareti İrade-i Seniyyesi (22 Kanunevvel 1333); BA. DU'İT 62/2-8 Maarif Nezareti İrade-i Seniyyesi (18 Mart 1334)

⁸³ BA. DH/İ-UM E-67/47 Dahiliye Nezareti Takriri (22 Muharrem 1332)

⁸⁴ BA. DH/İ-UM 19-20/1-6 Maarif Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen müzekkere (12 Kanunevvel 1336)

⁸⁵ BA. DH/İ-UM 19-20/1-6 Mülkiye Müfettişleri Nedim ve Salim Beyden Dahiliye Nezaretine verilen Rapor (Şubat 1922)

Darüleytam Genel Müdürü Ortaköy'deki bürosunda Darüleytamları denetlemektedir⁹⁴. Kuruluşundan 1918 yılına kadar da Darüleytam Genel Müdürü, Darüleytamların kadrolarına ve muamelelerine bakma hakkına sahip olmuştur⁹⁵.

A- Merkez Teşkilatı⁹⁶

1- Darüleytam Genel Müdürlüğü

- a) Genel Müdür
- b) Müdür Muavini

2- Tahrirat Müdürlüğü

- a) Müdür
- b) Müdür Muavini
- c) Katip

3- Techizat Müdürlüğü

- a) Müdür
- b) Müdür Muavini
- c) Memur

4- Levazım Müdürlüğü

- a) Müdür
- b) Müdür Muavini
- c) Memur

5- İdarî Meclis (22 Şubat 1918'den-28 Ağustos 1918'e kadar)

- a) Şûrâ-yı Devlet azasından bir kişi
- b) Dar-ül-fünûn Heyetin Müderrisinden bir kişi
- c) Ziraat ve Ticaret Odası Azasından bir kişi

⁹⁴ Brown, "a.g.m.". s.204.

⁹⁵ BA. DH/İ-UM 19-20/1-6 Dahiliye Nezaretinden Darüleytama Müzekkere (22 Eylül 1337)

⁹⁶ Bu tablo şu belgelere göre hazırlanmıştır. BA. DUİT, 62/2-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, DH/İ-UM 19-22/1-9.

d) Meclis-i Vükeleca seçilen beş kişi

e) Darüleytam Genel Müdürü

B- Taşra Teşkilâtı

1- a) Darüleytam Müdürü

b) Darüleytam Müdür Muavini

2- Memurlar

a) İdare Memuru

b) Hesap memuru

c) Ambar memuru

d) Depo memuru

e) Kâtip

3- Öğretmen

4- Müstahdemler

a) Hademe

b) İşçi

c) Arabacı

d) Bahçıvan

1917 yılı itibarıyla Darüleytam şubelerinde müdür, idare memuru, hesap memuru, anbar memuru, kız yetimleri kısımlarında bir müdür ve depo memuru tesbit edilmiştir⁹⁷.

Bazı Darüleytamlarda öğretmenler ve memurlar aileleriyle birlikte kalıp giyecek ve yiyecek ihtiyaçları karşılanmıştır. Darüleytamlardaki hizmetlilerin ise sadece giyecek ve yiyecek ihtiyacı karşılanmıştır⁹⁸.

⁹⁷ "Darüleytam Şubatu" İkdâm (12 Şubat 1332), Nr. 7200, s.1.

⁹⁸ BA. DUİT 62/2-15 Esbab-ı Mucibe Layihası (1 Kanunevvel 1335)

C- Darüleytamların Bütçesi

Osmanlı Devleti Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılamak için halktan yardım alınmasını istememiş ve Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmiştir. Hatta merkezden uzak olan yerlerde de Darüleytamlara muhtaç kimsesiz ve yetimlere yardım gönderilmiştir⁹⁹.

Darüleytamların ilk tesis edildikleri binalar manastır, okul gibi ilim müesseseleri olduğundan, depolarında bir çok malzeme bulunmuş, ilk yıllarda Darüleytamlarda eğitim malzemesi, eşya, levazım konusunda sıkıntı çekilmemiştir¹⁰⁰. Darüleytamların Genel Müdürlüğünü İsmail Mahir Efendi ile üstlen Kemal Bey ticaretle uğraştığı için istediği eşyaya el koyabilmiştir¹⁰¹. Hatta muharip devletlerin tebasından birisinin sanayi müessesesine el koyarak Darüleytam talabesi için bir sanayi atölyesi haline getirmiştir. Örneğin bir vesikada 1922'de Darüleytamın kartaldaki eski mensucat fabrikasının 2 ecnebi bayana ait olduğu iddiaları ortaya çıkmıştır¹⁰².

Darüleytamların sayılarının artması, çeşitlenmesi, harbin uzaması ile ambarlardaki malzemelerin bitmesi, Darüleytamlardaki usulsüzlüklerden dolayı idaresinini güçleşmesi üzerine devlet Darüleytamların görevlerini daha iyi yerine getirebilmesi için Darüleytam Genel Müdürlüğüne hususi bir bütçe tahsis edilmesini kararlaştırmış ve müessese için yeni gelirler bulmaya çalışmıştır.

Öncelikle aciz ve yetim iâşesinin belediye ve mahalli hükümetler tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır¹⁰³. 16 Mayıs 1914'de nesredilen, 2 Nisan 1917'de de aynen kabul edilen kanunla devlet hususi idare ve belediye bütçelerinden yapılacak yardımdan

⁹⁹ BA. DH-ŞFR 60/149 Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Diyarbakır Vilayetine çekilen şifre tel (14 Kanunisani 1331)

¹⁰⁰ BA. DH/İ-UM 42/137 Dahiliye Nezaretinden Sadrazama Müzekkere (8 Teşrinisani 1333); BA. DH-ŞFR 86/164 Harbiye Nezaretinden Suriye Vilayetine çekilen Şifre tel (26/7/1334); BA. DH-ŞFR 86/180 Dahiliye Nezaretinden Mamuratülaziz ve Diyarbakır vilayetlerine çekilen şifre tel (8 Temmuz 1334); BA. DH-ŞFR 88/165 Harbiye Nezaretinden Beyrut vilayetine çekilen şifre tel (8 Haziran 1334), BA. DH-ŞFR 85/290 Harbiye Nezaretinden Diyarbakır vilayetine çekilen şifre tel (30 Mart 1334)

¹⁰¹ Ergin, a.g.e., s.1284.

¹⁰² BA. DH/İ-UM 7-7/1-48 Dahiliye Nezaretinden İstanbul Valisine Tebligat (20 Teşrin evvel 1337)

¹⁰³ BA. DH-ŞFR 66/108 Dahiliye Nezaretinden Aydın vilayetine çekilen şifre tel (14 Kanunisani 1331)

başka bir defaya mahsus olmak üzere Maliye Nezaretince 150.000 lira ve 500 dönümlük arazi verilmesini kararlaştırmıştır¹⁰⁴. Ayrıca 3 Nisan 1916 tarihli bir kanunla da "Evlat-ı Şüheda"¹⁰⁵ vergisi adı altında posta, telgraf, tütün ve içki ücretleri belirli bir miktar arttırılmıştır. Buna göre;

1. Telgraf ve Postadan Gelen Gelirler¹⁰⁶

- A. Ücreti 5 kuruş ve 5 kuruştan fazla olan telgraflardan 1 kuruş
- B. Dahili havalenamelerin ücretine ek olarak her bir lira ve küsürü için 10 para
- C. Dahili posta havalenameleri, kıymetli mektub ve posta paketlerinin ücretine ek olarak 1 kuruş
- D. Tahaütlü mektuplardan 20 para
- E. Dahili mektup ve muharebe varakalarından 10 para

2. Tütünden Gelen Gelirler

- A. Özel imal edilen 1. kalite tütün ve sigaraların 1 kilosundan 50 kuruş, 20 gramlık 1 paketten 1 kuruş
- B. 2.3. ve 4. kalite tütün ve sigaraların kilosundan 25 kuruş, 20 gramlık bir paketten 20 para
- C. 5. ve 6. kalite ile köy tütünlerinin 1 kilosundan 12.5 kuruş, 20 gramlık paketten 20 para

3. İçkilerden Gelen Gelirler

Ağustos 1912'de çıkarılan kanunun 6.maddesine göre rakılardan alınan harp vergisi 1 misli daha arttırılmıştır.

1916 yılı sonuna kadar Darüleytamlara tahsis edilen bu gelirden tütün için alınan miktar tekrar düzenlenmiştir. Buna göre;

¹⁰⁴ BA. DUİT 62/2-4 Meclisi Ayan Kanun Layihası (27 Mart 1333); Ergin a.g.e., s.1284.

¹⁰⁵ M.M. Z.C., D.3, c.I. (6 Kanunuevvel 1339) s.193.

¹⁰⁶ BA. DUİT 62/2-28 Babıali kanun Layihası (16 Mayıs 1333); BA. DUİT 62/2-26 Meclis-i Ayan Kanun Layihası (28 mart 1333); Düstur, c.VII, s.610-612 (16 Mayıs 1331)

Tütünden Gelen Gelirler¹⁰⁷

A- En iyi, iyi, 1. ve 2. kalite tütünlerin 1 kilosu ve özel üretilen sigaranın 1000 tanesi için 25 kuruş, 20 gram tütün veya 20 adet sigara paketi için 20 para

B- Özel üretilen tütünün kilosundan 10 kuruş, 25 gramlık paketi için 20 para

C- 3. ve 4. kalite tütünlerin 1 kilosundan 10 kuruş, 25 gramlık paketinden 20 para

D- 3. ve 4. kalite sigaraların 1000 tanesi için 12.5 kuruş, 20 gramlık paketinden 10 para

E- Çeşitli cins tütünden harman yapılarak imal edilen tütün ve sigaraların 1 kilosu ya da 1000 adedinin satış fiyatı 100 kuruş ya da üstündeyse 25 kuruş, 100 ile 50 kuruş arasında olanlar için 12.5 kuruş alınması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca Darüleytamlara tatbiki eğitim vermek ve gelir temin etmek gayesiyle ziraat ve sanayi şubeleri oluşturulmuştur¹⁰⁸. Bu şubelerde üretilen eşya ve ürünler Darüleytamların ve yetimlerin ihtiyacını karşılayıp, üretim fazla satılmıştır. Darüleytamların emlak ve arazisinin sermaye olarak kullanılıp, şirketlerle ortaklık kurulmasına karar verilmiştir¹⁰⁹. Avusturyalı bir şirketle 10 sene müddetle merkezi İstanbul'da Darüleytamların civarında tesis olunacak tuğla, çimento, şeker ve konserve gibi 21 fabrika kurulmasına karar verilmiştir. 500 dönümlük arazi sermaye olarak kullanılıp, fabrika bunun üzerine tesis edilip, kalan kısmı, şeker fabrikası için şekerpancarı, ispiroto için patates üretiminde kullanılması kararlaştırılmıştır¹¹⁰.

Darüleytamların gelir kaynaklarını şu şekilde sıralanabilir. Muvazene-i Umumiyyeden¹¹¹ her sene alınan tahsisat, Vilayet ve belediye bütçelerinden yardım olarak alınan tahsisat, Darüleytamlara ait emlak ve akaratın kira gelir ve karları, Bağışlar ve

¹⁰⁷ Düstur, c VII, (25 Haziran 1331) s.642-643; BA. DUİT 62/2-2 Maliye Nezaretinin Kanun Layihası (25 Haziran 1331); BA.DUİT 62/2-27 Meclisi Ayan Kanun Layihası (2 Nisan 1333); M.A.Z.C., D3, c.II, (28 Mart 1333) s. 435

¹⁰⁸ M.A. Z.C., D.3, c.I, (14 Şubat 1334), s.393

¹⁰⁹ M.A.Z.C., D.3, c.I. (14 Şubat 1334), s.393; BA.DH/İ-UM 7-7/1-48 Dahiliye Nezaretinden İstanbul vilayetine tebligat (20 Teşrinievvel 1337); BA-İ-UM 19-22/1-19, (19 Eylül 1338)

¹¹⁰ M.A. Z.C., D.3, c.II (27 Mart 1333) s.398

¹¹¹ Muvazene-i Umumiye Vekaletler Bütçesi

çeşitli gelirler, Darüleytam emlak arazi ve öğrencilerin çalışmalarından yararlanmak için ziraat ve sanayi alanında yapılan uygulamalardan elde edilen gelirler, sadece arazi gelirinden faydalanmak kaydıyla komanditat ve anonim şirketlerle mukavele yapılarak oluşturulan şirketlerin karları¹¹².

Darüleytamların giderleri, Darüleytam bütçesinde beş fasıl olarak sınıflandırılmıştır.

Birinci fasıl; Darüleytam Genel Müdürlüğünün, müdür, müdür muavini, memur ve müstahdemlerin maaşlarının miktarını içermektedir.

İkinci fasıl; merkez masraflarını kapsamaktadır. Yakacak, tamirat, eşya, öğretmen memur maaş ve harcırahı kırtasiye masrafı gibi harcamalar bu fasıldadır.

Üçüncü fasıl; Darüleytamların maaşlarından ibarettir. Öğretmen, memur ve müstahdem maaşlarını kapsamaktadır.

Dördüncü fasıl; Darüleytam masrafları bu fasılda olup, yetimlerin yiyecek ve giyecekleri, Darüleytamların ısınması, aydınlatılması, temizlik maddesi, ilaç ihtiyacı, inşaat, tamirat, tesisat, kira, öğretim için gerekenler, ziraat ve sanayihanelerin masrafları bu fasılda yer almaktadır.

Beşinci fasıl; Öğretmen memur ve müstahdemlerin olağanüstü aylıklarını kapsamaktadır¹¹³. Ayrıntılı bilgi için tablo 3'e bakınız.

Darüleytamlara 1916 mali yılında giderler için 25.530 600 kuruş olarak belirlenmiştir. 1917 mali yılında ise Darüleytamların gelirleri toplamı 37.000.000 kuruş olarak tesbit edilmiş, giderleri ise hükümet tarafından 39.643.000 kuruş, encümen tarafından ise 35.257.800 kuruş olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca fasıllar arasındaki tahsisat nakli mümkün olup, bu tahsisat naklini yapmak için yetki Maarif Nezaretine

¹¹² BA.DUİT 62/2-4 Meclis-i Ayan Kanun Layihası (27 Mart 1333)" Darüleytamlar Hakkında" İkdâm (19 Teşrin-sani 1336); Nr 8513 s.2

¹¹³ BA. DUİT 62/2-5, BA DUİT 62/2-10, BA.DUİT 62/2-23.

verilmiştir¹¹⁴. Darüleytamların 1917 senesi bütçesinin 1. faslının 2. maddesine (Dersaadet Darüleytam ve İzmit Şuabatı, masrafı) 15.388.400 kuruş ve 4. maddesine (Vilayât Darüleytam muhâssâsâtı) 26.672.000 kuruş olmak üzere toplam 42.060.400 kuruş eklenmiştir¹¹⁵. Yine bu bütçenin 2. faslına (memurin, muallimin ve müstahdemin tahsisat-ı fevkalade-i şehriyesi 155.500 kuruş ilave edilmiştir¹¹⁶.

Tablo I

- A - Cedveli

(1917) 1333 senesi Bütçesi¹¹⁷

			1333 senesi vâridâtı		
Fasıla	Madde	Nev'-i vâridât	1332 senesi vâridatı kuruş	Hükümetce teklif olunan kuruş	Encümence teklif olunan kuruş
1	1	Mü'essesât hasılâtı		4.000.000	4.000.000
	2	Teberruât		200.000	200.000
	3	Vilayât ve belediyeden muavenet		800.000	800.000
	4	Müvazene-i Umumiyyeden muhassas olan		32.000.000	32.000.000
		Yekün-ü Umumi		37.000.000	37.000.000
B cedveli					
Fasıla	Madde	Nev'-i Muhâssasat	1332 senesi muhassasatı kuruş	1333 senesi Muhassasatı Hükümetce teklif olunan kuruş	Encümence teklif olunan kuruş
1	1	Der-sa'adet dar-ül-eytamı ve İzmit suabâtı maâşatı	1.398.600	2.832.000	2.586.100
	2	Der-sa'adet dar-ül eytamı ve İzmit şuaabât masrafı	16.132.000	25.700.000	22.460.000
	3	Dar-üleytâm me'murları harcırahı		200.000	184.000
	4	Vilâyat dar-ül-eytam muhâssasâtı	8.000.000	10.600.000	9.716.700
		I. Fasılın Yekünü	25.530.000	39.332.000	34.946.800
2		Me'murin ve muallimin ve müstahdemin tahsisatı		311.000	311.000
		Fevkalade-i şehriyesi			
		II. Fasılın Yekünü		311.000	311.000
		Yekün-ü Umumi	25.530.600	39.643.000	35.257.800

¹¹⁴ BA.DUİT 62/2-5; Meclis-i Ayan Mazbatası (27 Mart 1333); M.A.Z.C., D.3., c.II, (27 Mart 1333) s.401.

¹¹⁵ M.M. Z.C., D.3, c.I, (15 Kanunuevvel 1333) s.281. M.M.Z.C., D.3, c.I, (6 Kanunuevvel 1333) s.202.

¹¹⁶ M.M.Z.C., D.3, c.I, (10 Kanunuevvel 1333), s.235, B.A. DUİT 62 (2-7 Meclis-i Ayan Mazbatası (24 Kanunuevvel 1333)

¹¹⁷ BA. DUİT 62/2-5

1918 yılı mali bütçesinde Darüleytam Müdüriyeti umumiliğini senelik gelirleri 527.000 lira giderleri 526.690 Lira 50 kuruş olarak belirlenmiştir¹¹⁸. Ancak Darüleytamlar için 1918 yılı bütçesi hazırlanmadığından 1917 yılı Darüleytamlar bütçesinin Mart ve Nisan ayları giderleri için 121.000 lira¹¹⁹ Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları için 242.000 liranın¹²⁰ 1918 yılında da aynı miktarda kullanılması kararlaştırılmış ve taksimi dahiliye Nezaretine bırakılmıştır.

Tablo II.

1334 (1918) Senesi Bütçesi

A cedveli¹²¹

Fasıla	Madde	Nevc-i Vâridât	1334 senesi Vâridâtı			
			1333 senesi varidatı		Hükümetce teklif olunan	
			kuruş	lira	kuruş	lira
1		Müessesât hasılâtı		40.000	42.000	42.000
2		Teberruât		2.000	25.000	25.000
3		Vilayât ve belediyeden muavenet		8.000	10.000	10.000
4		Vâridât-ı Mütenevvi ^c		0	5.000	5.000
5		Müvazene-i Umumiyyeden muhasses meblağ		320.000	445.000	445.000
		Yekûn-ü Umumi		370.000	527.000	527.000

¹¹⁸ BA. DUİT 62/2-10 Meclisi Ayan kanun layihası (2 Mart 1334), M.M.Z.C., D.3., c.II. (31 Kanunisani 1334) s.136-137.

¹¹⁹ BA. DUİT 62/2-22 Sadaret Kararnamesi (6 Mart 1334)

¹²⁰ BA. DUİT 62/2-21 Darüleytam Kararnamesi (2 Mayıs 1334)

¹²¹ BA. DUİT 62/2-10

B cedveli						
Fasıla	Madde	Nev'c-i Muhâssasat	1333 senesi		1334 senesi Muhassasatı	
			kuruş	lira	Hükümetce teklif olunan kuruş lira	Encümence teklif olunan kuruş lira
1		Merkez Me'murin ve				
		Müstahdemin Maaş ve Ücüratı				
	1	Müdür-ü Umumi ve Muavini				1.200
	2	Me'murin				6.432
	3	Ücretli Müstahdemin				1530
		I. Faslın Yekünü				9.162
2		Merkez Mesarifi				
	1	Mahrûkât				
	2	Kırtasiye, müteferrika, mesaif-i				250
		tabiyye				3.250
	3	Meremmet				
	4	Mefruşat				100
	5	Muallim ve me'murin yevmiye				100
		ve harcırahı				3000
	6	Nakl-i nükud				
		II. Faslın Yekünü				8500
3		Darüleytanlar Maaşatı	349.468		20 515.36	15.200
	1	Memur'in ve muallimin ve				
		muallimat maâşatı				52.788
	2	Müstahdemin ücüratı				
						35.177
		III. Faslın Yekünü				
4		Dar'ül-eytanlar Mesarifi				87.965
	1	Me'kulât				
	2	Melbusad				267228
	3	Mahrûkat, tenvirat, tarirât				76340
	4	Mualece				10855
	5	Müteferrika				2469
	6	İnşaat ve tamirat, te'sisat ve				13497
		bedel-i icâr				
	7	Levâzım-ı tedrisiyye				15.800
	8	Ziraat ve Sanayihaneler mesarifi				4800
		IV Faslın Yekünü				12.000
		Me'murin ve muallimin			20	402989
		tahsisat-ı fevkalade-i şehriyyesi	3.110			30
		Yekünü Umumisi				11.364
			352.578	50	526.680	
					50	526.680

Tablo III.
Darüleytam Müdüriyet-i Umumisinin 1338 (1922) 2. altı aylık masraf bütçesi
A cedveli¹²²

Fasıl	Madde	Nev-i Muhassasât	Lira	Mûlahazât
1		Merkez Me'murin ve müstahdemin maaş ve tıdıratı		
	1	Müdür-i Umumiyye ve merkez me'murin maaşat	3.3.27	
	2	Ücretli müstahdemin	392	
		I. Fasılın Yekûnû	3.720	
2		Merkez Masrafı		
	1	Mahrûkat ve Tenvirat	400	
	2	Kırtasiye, Mütferrika	1500	
		Mesarif-i Tab'iyye		
	3	Meremmed	50	
	4	Mefruşat	50	
	5	Muallimin ve Me'murin	300	
		Yevmiye ve Harırahı		
	6	Nakl-i Nûkud ve Bedel-i İcâr	2110	
		II. Fasılın Yekûnû	4.410	
3		Darüleytamlar Maaşatı		
	1	Me'murin ve muallimin ve muallimat maaşatı	8.868	
	2	Müstahdemin tıdıratı	7.446	
		III. Fasılın Yekûnû	16.314	
4		Darüleytamlar Mesarifi		
	1	Me'kulât	175.650	
	2	Melbusât	33.500	
	3	Mahrûkât, tenvirat, tethirât	26.000	
	4	Muâlece	2.500	
	5	Mütferrika	20.000	
	6	İnşaat ve tamirat, te'sisat ve bedel-i icâr	14.000	
	7	Levâzım-ı Tedrisiyye	2500	
	8	Ziraat ve sanayihaneler masrafı	5.700	
		IV. Fasılın Yekûnû	279.850	
5		Me'murin ve müstahdemin tahsisat-ı fevkalade-i şehrivvesi	29.706	

¹²² BA. DUİT 62/2-23.

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalandığı dönemlerde Osmanlı devletinde yetim sayısı 100000'e ulaşmıştır¹²³. Yetim sayısının artması Darüleytamların kapasitesini zorlamış, 1918 bütçesinde Darüleytamlara alınacak çocuk sayısının tahsisatı aşmamasına karar verip, sayı artarsa Maarif Nezaretinin bu sayıyı azaltması istenmiştir¹²⁴. Zira Mültecilere ve Darüleytamlardaki çocuklara eskisi gibi askeriye'den ekmek verilmemektedir¹²⁵. Ayrıca iâşe Müdüriyeti Umumisinin erzak vereceği dikkate alınarak ve piyasada gözönünde bulundurulmak suretiyle Darüleytamlarda her çocuğun yiyecek masrafı 25 kuruştan hesaplanmıştır. Temizlik, yakacak ve aydınlatma için de yardımlar kullanılmış, ufak, tefek masraflar için ayrılan ödenekte mekteplerin bulundukları yerlere göre ayarlanmıştır. Mektepler tam olarak tesis edilmediğinden de tamir, inşaat ve tesisat ödeneği buna uygun olarak belirlenmiştir. Ancak iâşe Nezaretinin kurulmasının beklenmesi, bu sırada mühim olayların cereyan etmesi erzak teminini engellemiştir. Temizlik, giyecek, yakacak ve aydınlatmanın piyasada artması durumu zorlaştırmıştır¹²⁶. Darüleytam Genel Müdürlüğünün (1918 senesi bütçesinde giyecek, yiyecek, yakacak aydınlatma temizlik vesair masraflar, inşaat, tamirat, tesisat maddelerine ayrılan ödenekler sarfedilmiştir. 1917 senesinden kalan 44.244 lira ile gerisi 1918 bütçesi gelirlerinden temin edilecek suretiyle 118.500 Lira eklenmesi kararlaştırılmıştır¹²⁷. Darüleytamların 1918 yılı bütçesinin Darüleytam Müdüriyeti Umumiye faslına eklenen 118.500 liranın 73.500 lirası 1. maddeye, 20.000 lirası 3. maddeye, 15.000 lirası 5. maddeye, 10.000 lirası 6. maddeye verilmiştir¹²⁸.

¹²³ Nedim İpek, "I. Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildirileri. (19-20 Mayıs 1994), Samsun 1994, s.84.

¹²⁴ M.M.Z.C.D. 3, c.II, (31 Kanunisanı 1334) s.137.

¹²⁵ BA. DH-ŞFR 85/9 Aşair-i Muhacirin Müdüriyetinden Sivas Vilayetine çekilen şifre tel (2 Mart 1334).

¹²⁶ BA. DUİT 62/2-9 Esbab-ı Mucibe Layihası (24 Kanunevvel 1334)

¹²⁷ BA. DUİT 62/2-6

¹²⁸ BA. DUİT 62/2-6 Maarif Nezareti Kararnamesi

Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla, I. Dünya savaşı öncesinde Osmanlı topraklarını terkeden İngiliz, Fransız ve İtalyanlar ülkemize geri dönerek bıraktıkları kurum ve kuruluşlara yeniden yerleşmek istemişlerdir. Bu yüzden burada tesis edilen Darüleytamlar kapatılarak, burada bulunan yetimler boş saray ve köşklere nakledilmek zorunda bırakılmışlardır. Yeni binalar Darüleytamlara uygun olmadığından tamirat, tesisat ihtiyacı ortaya çıkmış böylelikle inşaat, tamirat ve kira bedeli tahsisatı sarfedilmiştir.¹²⁹

Darüleytam Müdüriyeti Umumisinin 1918 yılı bütçesinde memurlar için olağanüstü maaş tahsisatı olarak 11.364 lira 30 kuruş ayrılmıştır. Ancak maaşlı müstahdemine de olağanüstü maaş verildiği için bu miktar yetmemiştir. Bu yüzden 1918 yılı bütçesinin memur ve öğretmenlerini olağanüstü maaş tahsisatına 34.093 lira eklenmiştir¹³⁰.

21 Mayıs 1918 Fatih yangını ve onu takib eden haziran ve temmuz aylarındaki yangınlardan zarar gören Darüleytam memurlarına 2 maaş tutarında avans verilmiştir¹³¹. Daha sonrada verilen bu avanslar bağışlanınca 1918 Darüleytam bütçesinin memur ve müstahdem maaşları teşkil eden 1. faslın 2. maddesinden 12.600 kuruş, yine aynı faslın 3. maddesinden 4200 kuruş, şubelerin memur maaşlarını teşkil eden 3. faslın 1. maddesinden 12.500 kuruş harcanmıştır. Toplam 29.300 tutarındaki bu olağanüstü harcamanın Darüleytamların 1919 yılı bütçesinde 2. merkez masraflar faslında "yangınzede memurun ve müstahdemine yardım" adı altında 7. bir madde açılarak karşılanması uygun görülmüştür¹³².

12 Aralık 1919'da Darüleytamlar bir kararname ile olağanüstü ödeneğe sahip müesseseler arasında gösterilmiştir. 1 Aralık 1919'da geçerli olmak kaydıyla

¹²⁹ BA. DUİT 62/2-9 Esbab-ı Mucibe Layihası (24 Kanunievvel 1334)

¹³⁰ BA. DUİT 62/2-1 Dahiliye Nezareti İrade-i Seniyye (2 Ağustos 1334)

¹³¹ BA. DUİT 62/3-13 Sedaret kararnamesi (17 Nisan 1333), BA. DUİT 62/2-13 Meclis-i Mahussa Kararı (Nisan 1335)

¹³² BA. DUİT 62/2-13 Esbab-ı Mucibe Layihası (6 Nisan 1335), BA. DUİT 62/3-13 Sedaret Kararnamesi (17 Nisan 1335)

Darüleytamların memur, öğretmen ve hizmetlilerine olağanüstü tahsisat verilmiştir. Darüleytamlarda aileleriyle beraber kalıp giyecek, yiyecek ihtiyaçları karşılanan öğretmen ve memurlara sadece giyecek ve yiyecekleri temin edilen hizmetlilerinde pahalılık zammı ve ekmek bedeli olarak olağanüstü tahsisata dahil olmaları kararlaştırılmıştır¹³³.

Memur ve öğretmenlerin olağanüstü tahsisatları maaşları arasında olmuştur. Buna göre, maaşı 600 kuruştan az olanların 600 kuruştan fazla, maaşı 900 kuruştan az olanların 900 kuruş kabul edilmek kaydıyla, maaşı 1000 kuruşa kadar olanlara maaşının 2 ve 1 çeyrek katı, maaşı 1000 ile 3000 kuruş arasında olanlar maaşının 1000 kuruşu için 2 ve 1 çeyrek misli, 1000 kuruştan fazlası % 75 oranında maaşı 3000 kuruştan fazla olanlara, maaşın 3000 kuruşu için, 3000 kuruş maaş alanlar için geçerli olan oranın aynısı, 3000 kuruştan fazlası içinde % 50 oranı kabul edilmiştir.

Yiyecek ve giyecek ihtiyacı Darüleytamlar tarafından karşılanan hizmetlilerin olağanüstü tahsisatı da maaşları oranında olmuştur. Buna göre; maaşı 500 kuruştan az olanlara 500 kuruş üzerinden 1,5 misli, maaşı 500-1000 kuruş arasında olanlar 500 kuruşu için 1,5 misli, 500 kuruştan fazlası içinde 1 misli, 1000 kuruştan fazla maaşı olanlar içinde, maaşlarının 1000 kuruşu için 1000 kuruş maaş alanlar için geçerli olan oranın aynısı, 1000 kuruştan fazlası için % 50 oranında kabul edilmiştir¹³⁴.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı yenilgisinin iktisadi sonuçları ve Mondros Ateşkes Antlaşmasının yarattığı karışıklıklar neticesinde Darüleytamlar için 1919'da bütçe hazırlanamamış, 1918 yılı Darüleytam bütçesinin, 1919 yılında da aynen tanzim edilerek uygulanması kararlaştırılmıştır¹³⁵.

Darüleytamlara 1920 yılında bir yıllık bütçe hazırlamak mümkün olmadığından, Darüleytam Genel Müdürlüğü 1920 yılı Mart ve Nisan ayları giderleri için 121.000 lira

¹³³ BA. DUİT 62/2-15 Esbab-ı Mucibe Layihası (1 Kanunuevvel. 1335).

¹³⁴ BA. DUİT 62/2-14 Sadaret Kararnamesi (1 Kanunisanı 1336).

¹³⁵ BA. DUİT 62/2-12 Sadaret Kararnamesi (12 Mart 1335); BA. DUİT, 62/2-5, Meclis-i Mahsusa Mazbatası (11 Mart 1335)

ayrılmış; maaş ve ücretlere yapılacak ekleme bu miktara dahil edilmemiştir¹³⁶. 1919 senesi bütçesindeki (enva-i varidaten) çeşitli gelirlerin 1920 Mart ve Nisan ayları için geçerli olması kararlaştırılmıştır¹³⁷. Daha sonra bu bütçe Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları için uzatılarak, bu bütçeye 242.000 lira eklenmiş¹³⁸ daha sonra da 2. altı aylık bütçe olarak Şubat ayı sonuna kadar uzatılan bu bütçeye 363.000 lira daha ilave edilmiştir¹³⁹. İhtiyaç maddelerinin fiyatlarının artmasına rağmen iktisadi sıkıntılardan dolayı Darüleytam bütçesinin kısıtlanması, müesseseyi zor duruma sokmuştur. Yeni gelirler arayarak bu duruma çare bulunmak istemiştir. Darüleytamların 1914-1915 ve 1916 seneleri bütçelerinin komisyonca incelenmesi neticesinde 3.5 aylık ödenmeyen miktarın Darüleytamlara ödenmesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁰. Yine Darüleytamlar Genel Müdürlüğü teşkilinden önce Darüleytamlardan satın alınan eşyanın bekaye bırakılan 624.626 kuruşunun ödenmesi istenmiştir¹⁴¹. Ancak sırf ekmek sebze masrafı günlük 16.000 lira olan Darüleytamlara 1920 yılı sonlarına doğru bu miktarın bile ödenmediği ve yetimlerin zor durumda kaldığı belirtilmiştir¹⁴². Darüleytamlar için en az fiyatla eşya ve erzak satın alınmasına çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Zira Darüleytamın tahsisatı Dahiliye Nezaretince zamanında ödenmemiş, ödense de Darüleytam bütçesi masrafları karşılayamaz hale gelmiştir. Darüleytamların ticari alacakları zamanında ödenmemiş ve bu durumu hesaba katan Darüleytamlar yüksek fiyatla erzak satın almak zorunda kalmıştır. 3500 yetim çocukda açlık ve ölümle karşı karşıya bırakılmıştır. Piyasadan ucuz eşya ve erzak alabilmek için bedelinin peşin ya da kısa vadelerle ödenmesi gerekmektedir. Kısa vadeli ödemelerde ödemelerin muntazam yapılması şarttır. Darüleytam bütçelerinin

¹³⁶ BA. DUİT 62/2-17 Meclis-i Ayan Kanun Layihası (11 Mart 1336); M.Z.Z.C., D.4, c.I, (11 Mart 1336), s.190-191.

¹³⁷ M.A.Z.C. D.4, c.I, s.190-191.

¹³⁸ BA. DUİT 62/2-16 Sadaret Kararnamesi (28 Nisan 1336)

¹³⁹ BA. DUİT 62/2-15 Maliye Nezareti Kararnamesi (28 Ağustos 1336)

¹⁴⁰ BA. DUİT DH/İ-UM 3-2 (1-7 Maarif Nezaretinden Darüleytam Müdürriyetine (12 Teşrinisani 1336).

¹⁴¹ BA. DH/İ-UM 11-3/4-49 Maliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine Müzekkere (16 Tesrinisani 1336).

¹⁴² BA. DH / İ-UM 3-2/1-18 Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine Müzekkere (11 Kanunuevvel 1336).

zamanında ödenmesi ucuz eşya ve erzak alımında etkilidir. Darüleytam için her defasında 9373 liranın ödenmesi gerekmektedir¹⁴³. Maliye Nezaretinin bu miktarı ödemesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁴.

1920 yılı Mart ve Nisan ayı Darüleytam giderleri için yapılan bütçe, 1921 Mart ayından Ağustos sonuna kadar tatbik edilmiştir. Eylül başlarından Şubat ayı sonuna kadar aynı bütçesinin uygulanmasına karar verilerek, bu bütçeye 363.000 lira ilave edilmiştir¹⁴⁵. Bu tahsisatın fasıl ve maddelere taksimi Dahiliye Nezaretine bırakılmıştır. Ayrıca 1920 yılındaki enva-i varidatın aynı şekilde 1921 bütçesinde de kullanılması kararlaştırılmıştır¹⁴⁶.

Devlet Darüleytamın giderlerini azaltabilmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Örneğin 22 Nisan 1921 tarihli mukavele ile şirketler tarafından % 25 tenzilatlı 50 telefonun resmi hayır kurumlarına verilmesini kararlaştırırken, bu telefonlardan beş tanesinin Darüleytamlara verilmesini uygun bulmuştur¹⁴⁷.

Darüleytamların 1922 mali yılı bütçesinin 2. altı aylık giderleri için 344.000 lira ayrılmıştır¹⁴⁸. Ayrıca Darüleytamların marangozhanelerinde üretilip 1916 yılında Dahiliye Nezaretine satılan eşyaların 27.000 kuruş 85 santim bedelinin ödenmesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁹. Ayrıca Darüleytam kimyahanelerindeki mahkemeler, sıhhi-i umumiye, resmî makamlar ve belediyeden gelen tahlil işleri dışındaki tahlillerden para alınması kararlaştırılmıştır¹⁵⁰.

Darüleytamların 1922 yılı 2. altı aylık masraf bütçesi için Tablo 3'e bakabilirsiniz.

¹⁴³ BA. DH/İ-UM 3-2/1-36 Darüleytam Müdüriyeti Umumisinin Dahiliye Nezaretine tezkere (11 Nisan 1337).

¹⁴⁴ BA. DH/İ-UM 3-2/1-36 Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine Mazbata (29 Ağustos 1337).

¹⁴⁵ BA. DH/İ-UM 19-17/1-1 Dahiliye Nezaretinden Darüleytamlara Mazbata (8 Mayıs 1337); BA. DUİT. 62/2-10 Sadaret kararnamesi (1 Ağustos 1337); BA. DH/İUM 19-14 / 1-27 Dahiliye Nezaretinden Maliye nezaretine Mazbata (29 Ağustos 1337)

¹⁴⁶ BA. DUİT 62/2-20 Sadaret Kararnamesi (1 Ağustos 1337).

¹⁴⁷ BA. DH/İ-UM 16-4/1-35 Dahiliye Nezaretinden Posta, Telgraf, Telefon Müdürü Umumisine (27 Mart 1337)

¹⁴⁸ BA. DUİT 62/2-23 Meclis-i Mahsusa Kararnamesi (16 Ağustos 1338)

¹⁴⁹ BA. DH/İ-UM 19-20/1-51 Maarif Nezaretinden Dahiliye Nezaretine Müzekkere (10 Nisan 1338)

¹⁵⁰ BA. DH/İ-UM 19-22/1-19 Dahiliye Nezaretinden Darüleytam Müdüriyeti Umumisine Takrir (19 Eylül 1338) Dahiliye Nezaretinden Darüleytam Müdüriyeti Umumisine Takrir (19 Eylül 1338).

III. BÖLÜM

DARÜLLEYTAMLARIN FAALİYETLERİ

I. Darüleytamların Amaçları

Darüleytamların lugat anlamı yetimhane¹⁵¹ olmasına rağmen sadece yetimleri barındırmak ve himaye etmek maksadıyla kurulmamıştır. Yetimleri barındırıp himaye etmek yanında eğitmek, bir zanaat öğretmek meslek sahibi yapıp, istikballerini güven altına almak Darüleytamların temel hedefleri olmuştur.

A. Barınma

Darüleytamlara I etapda babası silah altında iken ölen ya da sakat kalan zabitan ve erlerin, mülteci ve muhacirin maaşından mahrum kalanların çocuklarını II. etapta ise kimsesiz, mahrum himayesiz yetimleri kabul edip, barındırmayı ve himaye etmeyi üstlenmiştir¹⁵².

Darüleytama alınan küçük yetimler mürebbiye ve öğretmenler gözetiminde sevgi ve şefkatle büyütülürken, bu çocukların yiyecek giyecek masrafları müessese tarafından karşılanmıştır¹⁵³. Anasınıfı ve 6-12 yaş arasındaki çocukların ilkökul düzeyindeki tahsilleri Darüleytamlarda yapıldığından, 13 yaşına kadar yetimler Darüleytamlarda barındırılıp, himaye edilmiş ve her türlü masrafları karşılanmıştır.

Darüleytamlar şubelerinde ilk tahsillerini tamamlayıp, derslerinde başarılı olup, **Darülmualimin, Darülmualimat, Mektebi Sanayi, Mektebi Sultani** gibi okulların sınavlarını kazanan öğrencilerin barındırılıp ihtiyaçlarının karşılanması Darüleytamlar tarafından yapılmıştır. Bu sınavları kazanan başarılı öğrenciler yatılı olarak bu okullara

¹⁵¹ "Darüleytam", M.L. s. 406

¹⁵² BA. DÜİT 62/2-2 Meclisi Ayan Kanun Layihası (8 Nisan 1334); BA. DÜİT 62/2-28 Meclis-i Mahsusu Mazbatası; (13 Mayıs 1331); M. A. Z.C., D.3, C.I. (31 Kanuni sani 1334) s. 419-420; M.M. Z.C.D.3, c.II (31 Kanuni sani 1334) s.110

¹⁵³ BA.DH/İ-UM E-19/4. Dahiliye Nezaretinden Maarif Nezaretine müzekkere (15 Eylül 1332) BA.DH/İ-UM 19- 22/1-23 Darüleytam Müdiriyyetinden tahrirat (16 Eylül 1338)

kabul edilip devlet tarafından 10 kuruş harçlık verilmekte beraber iâşe, giyecek ve eğitim ihtiyaçları darüleytam tarafından karşılanmış ve tatil zamanında bu öğrenciler Darüleytamlarda kalmışlardır¹⁵⁴.

İlk tahsillerini tamamlayıp, başka okullara gidemeyen 13-16 yaşındaki yetim çocukların bir kısmı Darüssınayilerde çıraklık eğitimi alırken bir kısmı da ziraatle uğraşarak ziraat eğitimi almaya başlamıştır. Bu çocuklarda Darüleytamlarda barındırılıp, ihtiyaçları karşılanıp, himaye edilmişlerdir¹⁵⁵.

Darüleytamların yetimleri barındırma görevleri yetimlerin evladlık verilmesi¹⁵⁶ yüksek tahsil yapanların meslek sahibi olmasıyla, zanaat öğrenen erkek yetimlerin kendi hayatlarını kazanabilecek düzeye ulaşmalarıyla, Darüleytam atölyelerinde çalışan kız yetimlerin de kısmeti çıkanların evlendirilip, aile kurmasıyla sona erdirmektedir¹⁵⁷.

B. Eğitim

Darüleytam Müdüriyeti Umumisi Müessesat-ı ilmiye ile müessesat-ı ziraiyye ve sanaiyye olmak üzere iki müesseseden oluşmuştur.

Müessesat-ı ilmiye, yetimlerin talim ve terbiyesine aid müessese olup, birer yatılı ilkokul şeklindedir.

Müessesat-ı ziraiyye ve sanaiyye ise çocuklara tatbiki sanayi ve zirai eğitimi veren bir kurum niteliğindedir¹⁵⁸.

Bu yüzden Darüleytamlar Maarif Nezaretine bağlanmış ve Darüleytam şubelerinde verilen eğitimde Maarif Nezaretinin plan ve programları uygulanmıştır¹⁵⁹.

¹⁵⁴ BA.DH./İ-UM 19/22/1-23, M.A.Z.C. D.3.II (27 Mart 1333 s.397).

¹⁵⁵ M.M.Z.C., D.3. c.I, (14 Kanuni sani 1334), s. 594-595.

¹⁵⁶ "Şehzadelerin Ailelere Kabulü" İkdâm (29 Teşrinî sani 1332) Nr. 7093 s.1. BA. DH. ŞFR 79/4 Asairi Muhacirin Müdüriyetinden Bitlis vilayetine çekilen şifreleri (9 Ağustos 19319).

¹⁵⁷ BA. DH./İ-UM 19-22/11-23, Brown, "a.g.m.", s. 218

¹⁵⁸ M.A. Z.C., D.3, c.I, (14 Şubat 1334) s.393.

¹⁵⁹ "Darüleytam Şubat", İkdâm (12 Şubat 1332) Nr. 7200 s.1

Küçük yaştaki yetimler Darüleytamlar'da mürebbiye ve öğretmenler tarafından terbiye edilmektedir¹⁶⁰. Ana sınıfı olan Darüleytam şubelerinde ise 1915 yılında Ana okulu mektepleri için Darüleytam tarafından hazırlanan nizamnameye uygun olarak okul öncesi eğitim verilmektedir. 6-12 yaş arasındaki yetimler ise 1913 yılında yürürlüğe giren Mekatib-i İptidaiyye Talimatnamesine uygun olarak ilkokul eğitimi almaktadırlar¹⁶¹. İlkokullarda Türkçe, Fransızca, İngilizce, Aritmetik, Coğrafya, Geometri, Fen Bilgisi, Elishi, Müzik, Resim, Din Bilgisi, Jimnastik, Tarih dersleri okutulmaktadır. Aynı talimatnameye göre eğitim gören yetimler Darüleytamlarda aynı dersleri almaktadırlar¹⁶². Ayrıca Darüleytamlarda ilk tahsillerini tamamlayıp, derslerinde başarılı olup girdikleri sınavları kazanan kız ve erkek yetimler Darülmuallimin, Darülmuallimat, Sanayi-i Nefise, Mektebi Sultani, Mekteb-i Sanayi gibi okullara gönderilerek, kabiliyet ve isteklerine göre tahsil yapmaları sağlamaktadır¹⁶³. Bu çocukları yönlendirmek ve teşvik etmek suretiyle manevi destek veren darüleytamlar, tahsil için gereken maddi imkanları da temine gayret göstermiştir.

1921-1922 Eğitim ve öğretim yılı sonunda 95'i erkek 44'ü kız olmak üzere 139 talebe ilk tahsillerini tamamlamıştır. Bu öğrencilerden 10 erkek çocuk Darulmuallimin sınavlarını kazanmış ve sınavın birincisi de Bebek Darüleytamından katılan Ömer Lütfi adındaki çocuk olmuştur. Darulmuallimat sınavlarına giren 24'ü kız çocuktan 20'si sınavı kazanırken, sınavın birincisi Çağlayan Darüleytamına mensup Baise isimli bir öğrencidir. İstanbul'un örnek derecede iyi okullarını bitirenlerle sultanilerde beş sene eğitim görenlerle birlikte sınava giren 31 Darüleytam öğrencisinden 30'u başarılı olurken, Bebek Darüleytamından Bekir adındaki çocukda sınavı birincilikle kazanmıştır¹⁶⁴. Özetle

¹⁶⁰ "Darüleytam" *İkdam*, (21 Şubat 1931), Nr 6846 s.1

¹⁶¹ *M.M.Z.C.*, D.3, c.I (14 Kanuni sani 1334) s. 594-595

¹⁶² Floyd Henson Black, "Okullar, İstanbul 1920", *İst.* 1995, s.351.

¹⁶³ *BA.DH/İUM* 19-22/1-23, *M.M. Z.C.*, D.3/c.II, s.396; *M.m. 2.C.* (İctima-i Fevkalade) Ank. 1992. I. s. 396- 416.

¹⁶⁴ *BA.DH/İ-UM* 19-22/1-23

Tablo 4. Darüleytam öğrencilerinden 1922-1923 tercih imtihanını girenlerin isimleri ve aldıkları notlar¹

Ka. No	İSİM	Kur'an-ı Kerim	Ulumu Din	Türkçe	Hesap	Hendese	Tarih	Coğrafya	İç Dersler	Yekün	
83	Baise Ali H.	8	8	10	10	10	10	7	10	73	Birinci
77	Feride-İsmail H.	10	10	10	7	7	9	8	10	71	Üçüncü
69	Zehra-Ahmet H.	9	9	7	10	10	7	8	9	69	Yedinci
72	Seda Abdi Hanım	9	10	10	8	8	7	9	8	69	Sekizinci
91	Fatma-Mustafa Hanım	10	10	8	7	7	8	7	9	66	Onikinci
70	Nazmiye Meh Ali Hanım	7	10	5	9	9	8	8	9	65	Onördüncü
80	Fatma-Rıza Hanım	9	9	7	9	6	9	6	10	65	Onbeşinci
95	Seyite Muharrem H.	8	8	5	9	9	8	7	10	64	Onyedinci
102	Fatma-Ali Hanım	10	10	7	5	8	8	7	9	64	Ondokuzuncu
82	Gülsüm-Nuran H.	7	7	7	8	10	8	5	10	62	Yirmüçüncü
89	Firuzan-Hüsni H.	9	9	7	9	6	7	7	8	62	Yirmidördüncü
75	Azize-İbrahim H.	9	9	5	7	9	8	6	8	61	Yirmi beşinci
86	Safiye-İbrahim H.	8	8	3	9	7	9	6	10	60	Yirmi altıncı
88	Meliha-Seia H.	9	10	7	5	5	8	6	10	60	Yirmi yedinci
72	Seyide-Hamit H.	6	7	6	8	9	7	6	10	59	Yirmidokuzuncu
85	Zehra-Tahir H.	8	8	3	9	10	6	5	10	59	Otuzuncu
90	Kamile-Latif H.	9	9	7	8	5	7	7	7	59	Otuzbirinci
73	Pakize-Sadık H.	7	10	4	4	6	8	8	10	57	Otuzyedinci
87	Feriha-Yakup H.	9	10	4	7	7	6	5	8	56	Otuzsekizinci
97	Fatma-Cemil H.	7	9	7	3	6	9	8	7	56	Otuzdokuzuncu
71	Müzeyyen-Mehmet H.	7	6	7	6	5	7	8	8	54	Kırküçüncü
81	Siddika Şevket H.	8	7	5	6	6	7	7	8	54	Kırkdördüncü
78	Emine-Saadet- Ahmet H.	7	8	3	4	3	8	9	7	49	Ellüçüncü
74	Hayriye Mehmed H.	8	7	6	3	2	8	6	7	47	Ellisekizinci
84	Arife Mehmet H.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	İmtihana kabul edilmemiştir.

¹ BA. DH/İ-UM 19-22 / 1-23.

Darüleytamlarda ilk tahsilini tamamlayıp, sınava giren 65 öğrenciden 60'ı başarılı olmuştur. Bu durumu değerlendirdiğimizde Darüleytamların başarılı bir eğitim verdiğini söyleyebiliriz.

Tablo 4'de ise Darüleytamları bitiren ve 1922-1923 yılında tercih imtihanına katılan öğrencileri görmekteyiz. Yirmibeş öğrencinin katıldığı bu sınavda Kur'an-ı Kerim, Ulum-u Diniyye, Türkçe, Hesap, Hendese, Tarih, Coğrafya, İş Dersleri olmak üzere toplam 8 dersten sınava giren öğrenciler onlu not sistemine göre değerlendirilmiştir. Bu öğrencilerden 20 si başarılı olmuş 4 tanesi başarısız olmuştur.

Darüleytamlarda ilk tahsilini tamamlayıp başka okulların sınavlarına girmeyen ya da girip de kazanamayan öğrencilerin eğitimi ise kız ve erkek olarak ayrılıp, Darüleytamlarda daha önce gösterdikleri performansa göre Darüleytamların ziraat ve sanayi şubelerine tatbiki kısmı ağırlıklı olmak üzere eğitimlerine devam etmektedirler. Erkek yetimler gündüzleri Darüleytamlara bağlı olan ya da olmayan fabrikalarda, atölyelerde usta yanında çırak olarak zanaat öğrenmekde ya da Darüleytamın ziraatle uğraşan şubelerinde zirai eğitimi almaktadır. Kız yetimler ise Darüleytam atölyelerinde ya da ziraat şubelerinde tatbiki olarak eğitilmektedirler. Tatbiki eğitim yanında gündüzleri 2 saat ders ve geceleri 2 saat müzakere yapmak suretiyle teorik yönden yetimlerin eğitimleri kuvvetlendirilmektedir¹⁶⁵.

Yetimleri iyi bir zanaatçı, ziraatçi ve ticaretçi olarak yetiştirmeyi hedefleyen Darüleytamlar, Almanya, Avusturya-Macaristan, İsviçre, Romanya ve Bulgaristan'dan sanayi, ziraat ve ticaret mekteplerinin programları getittirilerek bu programlar incelenip, buna uygun bir program yapılmak istenmiştir¹⁶⁶.

Bu programa göre ziraat, ticaret ve sanayi dallarında Darüleytamlardaki yetimlerin gruplandırılması ve her grubun kendi arasında kabiliyetine ve başarısına göre

¹⁶⁵ M.M.Z.C., D.3, I. (14 Kanuni sani 1334) s.594-595

¹⁶⁶ Darüleytam İkdâm (21 Şubat 1331) Nr. 6846 s.1 "Yetimler İçin" İkdâm (21 Kanuni sani 1371 Nr.6815 s.1

üç dereceye ayrılması kararlaştırılmıştır. Buna göre, başustalar veya mühendisler, ikinci ustalar, kalfalar veya kondiktörler, makinistler, işçi başları ile işçiler. Bu yetimlerin en kabiliyetlisi birinci derecede mühendis, vasat derecede olanlar ikinci derecede mühendis olarak sınıflandırılmış, diğerleri de üçüncü sınıfa ayrılmıştır. Bu taksimden sonra yetimlerin tahsil edecekleri derslerde de farklılıklar oluşturulmuştur.

Böylelikle hem yetimlerin kapasitelerine göre değerlendirilmesi sağlanıp, hem de ülke için gerekli olan ziraat, ziraatçı, ticaretçi ve sanayici sınıfların kapsamlı olarak teşkil edilmesi istenmiştir¹⁶⁷.

Teknik eğitim veren bu programın uygulanabilmesi için mali kaynaklara, donanım ve elemana ihtiyaç vardır. Bu yüzden Darüleytamların imkanları, bütçesi ve kurulduğu dönemin olayları gözönüne alınırsa bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Yine de eldeki imkanlarla sanayi eğitimi gerçekleştirmeye çalışılmıştır¹⁶⁸.

Darüleytamların sanayi sınıfları için sanayi mekteplerinde uygulanan talimatname kullanılmıştır¹⁶⁹.

Darüleytamlar ve sanayi mekteplerinde aynı talimatname kullanıldığı için Darüleytam ve sanayi mektepleri arasında benzerlikler fazladır, sanayi mektebi kurulduğunda demircilik, dökümcülük, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık ve ciltcilik sanatlarını öğretirken, eğitimleri de devam ettirilmiştir. Darüleytamlardan farklı olarak sanayii mekteplerine alınan öğrenciler harici ve dahili olarak gruplandırılmıştır. Şöyleki Darüleytamlarda sanayi öğrenen yetimler 13 yaşından büyük olup, sürekli olarak müessesede kalmaktadır. Mekteb-i Sanayi ise dahili şubede olan öğrencileri 13 yaşın altında yatılı olarak mektebe alınırken, harici şubedeki öğrenciler ise yatılı olmayıp 30 yaşına kadar bu mektebe alınmaktadırlar. Sanayi Mektebi 1891'de mali sıkıntılardan dolayı öğrencilerini sadece sanathanelerde çalıştırmaya

¹⁶⁷ "Darüleytam" **İkdâm**, (21 Şubat 1331) Nr 6846 s.1

¹⁶⁸ Brown, a.g.m., s.228

¹⁶⁹ **M.M.Z.C.** D.3, c.I. (14 Kanuni sani 1334) s. 594-595

başlamıştır. 1908'den itibaren ise sanayi mektebine önem verilerek, Avrupa sanat mektepleri gibi program tatbik edilerek teknik derslere önem verilmiş, böylelikle mektebin ilmi ve sanayi derecesi artırılmıştır. Darüleytamlar döneminde yedi yıllık idadi durumunda olan okul I. Dünya savaşıdan sonra dört seneye indirilmiştir¹⁷⁰. Darüleytamlarla sanayi mektebini karşılaştırsak ilk olarak öğrencilerinde kabiliyet ve başarı konusunda farklılık olduğunu görürüz. Mekteb-i Sanayi imtihanla öğrenci alırken, Darüleytamların Sanayi bölümüne devam eden öğrencileri ise derslerinde pek başarılı olamayan ya da başka okulların sınavını kazanamayan öğrencilerden oluştuğunu görürüz. Eğitim bakımından karşılaştırsak Mekteb-i Sanayi o dönemde yedi yıllık bir eğitim verip, başarılı öğrencilerinin Avrupaya tahsillerine devam etme, sanayi mekteplerinde öğretmen, usta olma imkanlarına sahip olduğunu görüyoruz. Ayrıca buradaki teorik eğitimin oldukça ileri düzeyde olduğu tesbit edilmiştir. Darüleytamlarda ise sanayi eğitimi 13-16 yaş arasında gerçekleştirilip tatbiki eğitim ön plandadır. Yetimler Darüleytama ait olan ya da olmayan fabrikalarda usta yanında çırak olarak eğitilmekte ve günde 2 saat teorik dersi ve gece de 2 saat müzakere ile tatbiki eğitimlerini takviye etmektedirler. Bu doğrultuda sanayi mektebi ve Darüleytamlar karşılaştırıldığında farklılıklar olduğu tesbit edilmiştir.

Darüleytamlardaki kız yetimlerin eğitimlerini kız sanayi mektepleriyle karşılaştırdığımızda farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Kız Sanayi Mektebi dört yıllık idadi durumunda olup, mezun olan öğrencilerde bir yıl staj yaptıktan sonra öğretmen olmak hakkına sahiptirler. Darüleytamlar ise ilkokul tahsilini tamamlayan öğrencilere sanayi bölümüne almaktadır. Kız Sanayi Mektebinde okutulan derslere baktığımızda, Ulumi Diniyye, Türkce, Hesap, Coğrafya, İlmi Eşya, Hıfzıssıhhat, İdare-i Beytiye, Tarih, Usul-ü Defter, Fransızca, Hatt, Musiki, Terbiye-i Bedeniye, Resim Biçki, Dikiş, Tamir, Çamaşır Yıkama olduğunu görüyoruz¹⁷¹. Darüleytamlardaki ilk tahsilini tamamlayıp,

¹⁷⁰ Ergin, a.g.e., s.635-637.

¹⁷¹ Ergin, a.g.e., s.693

müessesede eğitim gören yetim kızlar ise genellikle el becerileri, el işleri ve ziraatle uğraşan şubelerde de bahçıvanlık tavukculuk, sütçülük konusunda eğitilmektedir.

C- Meslek Sahibi Yapma

Savaşlardan en fazla zarar gören himayesiz kalan yetim çocuklar olmuştur. Darüleytamlar bu kimsesiz ve şehid yetimleri teminatı altında büyütüp terbiye ederken, kendilerine memleketlerine yararlı bir yurttaş olarak yetiştirmeyi hedeflemiştir¹⁷². Bu yetimleri yararlı bir yurttaş haline getirmek; onları üretici çalışma yapabilecek yaşa gelir gelmez kendi ücretlerini kazanan bağımsız bir birey haline dönüştürmekle sağlanabilir¹⁷³. Darüleytamların eğitim anlayışı da bu doğrultudadır. Yetimler zekalarına, kabiliyetlerine göre bu yolda yönlendirilmiştir.

Darüleytamlarda ilk tahsilini yapan yetimlerden başarılı olanlar yüksek tahsil yaparak bu doğrultuda meslek sahibi yapılmıştır¹⁷⁴. Darüleytamlarda yer alan sanayi ve ziraat şubelerinin bir amacı darüleytamlara gelir temin etmek diğer amacı ise yetimleri meslek sahibi yapmaktır¹⁷⁵. Kuruluşunda yatılı mekteb görünümünde olan Darüleytamlar Darüsanayi durumuna sokulabilmek için büyük gayret sarfedilmiştir. Darüleytamlara amacına uygun, özel binalar yapılmayıp, ecnebilerden kalan binalara yerleştirilmesine rağmen, müesseseye gerekli resimhane, atölye gibi bölümler yapıp, alet ve edevat temin edilmiştir¹⁷⁶.

İlk tahsillerini tamamlayıp Darüleytamlarda kalan öğrenciler ise gösterdikleri başarıya göre alt ve üst seviyede ayrılıp, bu ayrıma göre ders görmeye başlayarak ya Darüleytamın kendi idaresindeki fabrikaya ya da Darüleytam idaresi dışındaki fabrikalara devam ettirerek usta yanında çıraklık eğitimi olarak zanaat öğrenmişlerdir. Elektrik

¹⁷² "Darüleytam Şubatu" İkdâm (12 Şubat 1332) Nr 7200 s.1

¹⁷³ Brown, a.g.e., s. 218

¹⁷⁴ BA.DH/İ.UM 19-22/1-23 Darüleytam Müdüriyetinden Takrier (16 Eylül 1338), M.M.Z.C. (İctima-i Fevkalade) c.I., s. 396-416

¹⁷⁵ M.A.Z.C. D.3, c.I, (14 Şubat 1334), s.393.

¹⁷⁶ "Darüleytam" İkdâm, (21 Şubat 1331) Nr 6846 s.1

şirketinin, telgraf şirketinin fabrikalarına, matbayı amireye, Nişantaşındaki ekmek fabrikasına demiryolları tamirhanesine gönderilmiştir. Darüleytamın sahip olduğu iplik, deri, ipek fabrikalarıyla, tamirhanelerine, marangozhanelerine, terzihanelerine vb. atölyelere göndererek sanayi eğitimi almaları sağlamıştır¹⁷⁷.

Darüleytamlar ziraat alanında ilerleme kaydedebilmek içinde ziraat eğitimi veren şubeler oluşturmuştur. Ziraatle uğraşan bilinçli bir sınıf yaratmak isteyen darüleytamlar, babalarından toprak kalan yetimleri yetiştirerek kendi topraklarını işlemesini sağlayıp, üretken hale getirerek hayatlarını kazanabilecek bir meslek sahibi yapmak istemiştir¹⁷⁸. Bu yüzden devlet İzmit'te ziraatle uğraşılması için binlerce dönüm araziye Darüleytama tahsis etmiştir. Dutlara ve ipekböcekçiliğine önem verilmiştir. Burada kız öğrenciler ipekcilik, sütçülük, tavukculuk konusunda eğitilmiştir. Bahçıvanlık eğitimi alan kız yetimler, gül, çiçek, ağaç, sebze, yetiştirmekte bilgilendirilmiştir. Bunun dışında kız yetimler elişleri, biçki-dikiş, dokumacılık, örgücülük, çamaşırcılık, ütücülük, yamacılık, tamircilik ve aşçılık konusunda eğitilmiştir¹⁷⁹.

Ancak şunu belirtelim ki Darüleytamların İstanbul ve İzmit'teki şubelerinde Ziraat ve Sanayi eğitimi verildiği tesbit edilmiştir. İhtiyaca göre ülkenin her yanında tesis edilen Darüleytamların bu şubeleri dışındakilerde ziraat ve sanayi eğitimi verildiğine dair bilgiye rastlanamamıştır. Hatta en fazla Darüleytamın mevcut olduğu Sivas'ta dahi devletin Darüleytam namına ticarethane açılmasına izin vermemesi, İstanbul ve izmit dışındaki Darüleytamlarda ziraat ve sanayi eğitiminin verilmediği fikrini kuvvetlendirmektedir¹⁸⁰.

¹⁷⁷ "Darüleytam" İkdâm, (21 Şubat 1331) Nr 6846. s.1, BA.DH/İ-UM 19-22/1-2-3; BA-DH/İ-UM 7-7/1-48

Dahiliye Nezaretinden İstanbul Vilayetine tebligat

¹⁷⁸ M.A.Z.C., D.3, c.I (14 Şubat 1334) s.393

¹⁷⁹ "Darüleytam" İkdâm, (21 Şubat 1331) Nr 6846 s.1

¹⁸⁰ BA.DH-ŞFR 54-A/54 Aşair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Sivas vilayetine çekilen şifre tel (5 Temmuz 1331)

II. Darüleytamların Sayısı ve Bulundukları Yerler

Darüleytamlar 1914'de tesis edildiğinde sayısı 20 idi¹⁸¹. Ancak bu sayının yetimleri barındırmaya kafi gelmemesi üzerine bu rakam 1916'da 2.5 kat artarak 69'a ulaşmıştır. Bu dönemlerde Darüleytamlardaki yetim sayısı ise 5.000'i kız 15.000 erkek olmak üzere 20.000'i bulmaktadır. Vilayet ve müstakil sancaklarda en az birer Darüleytam mevcuttur. Sivasta 20, Adana'da 6 İzmitte 2 Darüleytam mevcuttur¹⁸². Ayrıca elimizdeki kaynak ve belgelerden tesbit ettiğimize göre de Antalya, Eskişehir, Maraş, Diyarbakır, Urfa, Kayseri, Samsun, Cebeli, Lübnan, Van, Tekirdağ, Bayburt, Erzurum, Konya, Mardin, Bitlis'de Darüleytamlar mevcuttur¹⁸³.

Yetim sayısındaki artış devam edince Darüleytam sayısında 85'i¹⁸⁴ bulmuştur. Ancak bir süre sonra savaşın getirdiği maddi sıkıntılar Darüleytam ve buradaki yetim sayısını azaltmıştır. 1916'da 20.000 dolayındaki yetim sayısı 15-16.000'e¹⁸⁵ düşmüş, 1917'de ise 11680'e inmiştir. Darüleytam sayısı da 65'tir. Burada çalışan müstahdemin sayısı ise 1.966 olarak gösterilmiştir¹⁸⁶. Başka bir kaynakta ise 1917 yılında çoğu Sivas'ta olmak üzere Darüleytamların kapatılıp sayısı 65'e indirildiği belirtilirken müessesedeki yetim sayısı 11.000 olarak gösterilmiştir¹⁸⁷.

1918 yılında ülke genelinde yetim sayısı 100.000 iken Darüleytamlarda 10.000 olduğu tesbit edilmiştir¹⁸⁸. Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla ortaya çıkan maddi sıkıntılar

¹⁸¹ "Darüleytam Hakkında" İkdâm (19 Teşrin-i sani 1336) Nr. 8513. s.2

¹⁸² M.A.Z.C., D.3, c.II, (27 Mart 1333) s.397

¹⁸³ M.A.Z.C., D.3, c.II, (27 Mart 1333) s.397. BA-DH-ŞFR 65/149 Dahiliye Nezaretinden Urfa Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (25/3/1331); BA, DH-ŞFR 103/220 Aşari-i Muhacirin Müdüriyyetinden Kayseri Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (3 Eylül 1335), BA-DH-ŞFR 89/164 Harbiye Nezaretinden Suriye vilayetine çekilen şifre tel (25/7 1334); BA, DH-ŞFR 96/269 Asair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Samsun Mutasarrıflığına çekilen şifre tel. (23 Şubat 1335) BA-DH-ŞFR 94/83 Maliye Nezaretinden Van Vilayetine çekilen şifre tel. (9 Kanunu evvel 1334) Karabekir a.g.e, s. 1033; BA-DH-ŞFR 57/194 Maarif Nezaretinden Erzurum Vilayetine çekilen şifre tel (17 Teşrinievvel 1331) M.M.Z.C.D., c.I (30 Teşrin-i sani 1331) s. 112; BA-DH-ŞFR 64/184 Maarif Nezaretinden Mardin Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (19 Mayıs 1333); BA-DH-ŞFR 61/21 Maarif Nezaretinden Diyarbakır Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (3 safer 1331)

¹⁸⁴ "80 Darüleytam açıldığı belirtilmiştir. "Darüleytam" Türkiye Ansiklopedisi, s.106-107.

¹⁸⁵ M.M.Z.C., D., c.I. (6 Kanunu evvel 1333) s.197-198

¹⁸⁶ M.A.Z.C., D3, c.I (14 Şubat 1334) s.392

¹⁸⁷ M.M.Z.C., D.3, c.I (6 Kanunu evvel 1333) s. 197-198

¹⁸⁸ M.M.Z.C., D.3, c.I (31 Kanuni sani 1334) s.123

neticesinde merkez dışındaki darüleytamlar kapatılıp, yetimler merkeze toplatılmıştır¹⁸⁹. Ancak İstanbuldaki Darüleytamlar bütün yetimleri barındırması mümkün olmadığından müessesedeki yetim sayısı azaltılmıştır.

Elimizdeki bir belgeye göre, 1920 yılında Darüleytamlardaki toplam yetim sayısı 3500'dür¹⁹⁰. Yine aynı yılda ikdam gazetesinde yayınlanan bir makalede ise İstanbul'da toplam 10.000 yetim mevcut olup, 3000'ini Darüleytamlarda barındırıldığı belirtilmiştir¹⁹¹. İstanbul 1920 kitabında, "İstanbul'da Yetimhaneler" başlıklı incelemeyi hazırlayan Anna Welles Brown, 1920 yılında 6 Darüleytam, Darüşşafaka Yetimhanesi ile Himaye-i Effal Yuvası dahil olmak üzere İstanbul'daki yetimhanelerde 2.798 yetimin mevcut olduğunu ortaya koymuştur¹⁹².

Devlet en fazla Darüleytamı Sivas'ta tesis etmiştir. Sayısı 20 olan bu darüleytamların sayısının Sivas'ta fazla olmasının nedeni kesin olarak tesbit edilmemekle beraber, Sivas'ta şehid sayısının fazla olabileceği fikrini doğurmaktadır. Bunun yanında elde ettiğimiz belgelerden Sivas'a başka yerlerden yetim çocuklar gönderildiği tesbit edilmiştir¹⁹³. Ayrıca bir çok muhacir Sivasa yerleştirilmiştir. Bu muhacirlerin arasında yetimlerde yer almaktadır.

1916 yılı itibariyle ikdam gazetesindeki bir makaleden elde ettiğimiz bilgilere göre İstanbuldaki mevcut Darüleytamlar, Bebek, Gaziköyü, Moda, Haydar Paşa, Tophane civarı, Beykoz ve Yedikulede yer almaktadır¹⁹⁴. 1917 yılında İstanbul'daki Darüleytamların dokuz şubeden oluşup, bir Darüleytam olarak kabul edildiği tesbit

¹⁸⁹ BA.DH.ŞFR 96/269 Asair-i Muhacirin Müdüriyyetinden kanseri Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (23 Şubat 1335); BA.DH.ŞFR 103/220 Asair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Kayseri Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (23 Eylül 1335)

¹⁹⁰ BA.DUİT 62/2-18

¹⁹¹ "Darüleytamlar Hakkında" İkdâm (19 Teşrinisani 1336) Nr 8513 s.2

¹⁹² Brown. a.g.e., s.221

¹⁹³ BA.DH.ŞFR 93/36 Asair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Erzincan Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (Kanunisani 1335) BA.DH.ŞFR 61/18. BA.DH.ŞFR 61/20 Asair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Halep Vilayetine çekilen şifre tel (2 Şubat 1331)

¹⁹⁴ "Darüleytam" İkdâm (21 Şubat 1331) Nr 6846 s.1

edilmiştir¹⁹⁵. 1917 yılı itibarıyla İstanbul'da yer alan Darüleytamların önemli şubeleri şunlardır:

Bebek Şubesi

Bebek'de yedi kısımdan oluşan ve mevcudu 800 öğrencili bir kız mektebi şeklinde olan Darüleytam Maarif Nezaretinin programına göre eğitim vermektedir. Yine Bebek'de 13 yaşından büyük yetimi kızlar için 300 mevcutlu bir sanayii şubesi oluşturmuştur. Burada öğretimde birlikte yetim kızlara zanaatda öğretilmektedir. Kız öğrencilere öğretilen zanaatlar ise el ya da makine ile işleme, dokuma dikiş nakış, biçki, örgü, çeşitli dantela, resim, fanila beyaz işlerin çeşidi, tığ ve dikiş iğneleriyle dantela vb.dir. Ayrıca öğrenciler günde iki saat ders görmektedir.

Büyükdere Şubesi

Büyükdere şubesinde 1917 yılı itibarıyla 257 erkek yetim bulunmaktadır. Bu yetimler Maarif Nezareti programına uygun olarak eğitim gördükleri gibi ayrıca kiralanan tuğla harmanlarında yeni usule göre tuğla imal etmektedir.

Beyoğlu Sanayi Şubesi

Beyoğlu sanayi şubesi 1000 erkek yetim bulunmaktadır. Bu şubedeki yetimlerin bölümlere ayrılarak, demircilik, tornacılık, tesviyecilik, tenekecilik ve leğimcilikle uğraşmaktadır. Ayrıca bir kısım öğrenci Şişli'de ekmek fabrikasında ekmek yapımında çalışmaktadırlar. 50 kadar talebede matbaayı Amire'de müretteblik¹⁹⁶ eğitimi almaktadır. 150 talebe ise özel olarak tesis edilen marangoz fabrikasında marangozluk, taş ve oymacılık tahsil etmektedirler. Darüleytamların eşyaları için gereken tamiratlar bu marangozhanede yapılırken, hariçtende işler alınmaktadır. Demirci fabrikasında da aynı durum söz konusudur. Bu şubedeki bir kısım öğrencide telefon, telgraf, posta fabrikasında, otomobil tezgahlarında ve darphanede çalışmaktadırlar.

¹⁹⁵ M.A.Z.C., D.4, c.II. (27 Mart 1333), s.397.

¹⁹⁶ Mürettib, yazı dizicisi

Yedikule Şubesi

300 erkek yetimden oluşan bu şubede öğrenciler 2 kısma ayrılmıştır. Bu öğrencilerin bir kısmı şimendifer fabrikasında bir kısmı ise deri fabrikasında çalışmaktadırlar.

Gazi Köyü Şubesi

Gaziköyü şubesi kız ve erkek yetimler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda, 2-6 yaş arasında 300 kız yetimden oluşmuştur. Bu yetimler dadılar vasıtasıyla terbiye edilmektedir. İkinci kısım ise 12 yaşına kadar 100 erkek yetimden oluşmaktadır ve sadece ilkokul tahsili görmektedirler.

Haydar Paşa Şubesi

Bu şube 200 yetimden oluşmuştur.

Gazi köyünde kundura mektebi

Gazi köyünde bir kundura fabrikası kurulmuş ve buradaki 200 yetim bütün şubelerdeki yetimlerin kunduralarını tamir ve imal etmişlerdir.

Ayrıca Darüleytam 1916 yılında Büyükdere de bir demirdökümhanesi, tuğla ve kiremit fabrikası Beykoz'da çeşitli fabrikalar oluşturmak için teşebbüse girmiştir¹⁹⁷.

1918 yılında Darüleytam binaları değiştirildiğinden İstanbuldaki Darüleytamlar değişik isim ve yerlerde yer almıştır.

1920 yılında İstanbul'da Darüleytamlar dahil olmak üzere Yetimhanelerin bulundukları yerler ve yetim sayısı şöyledir¹⁹⁸.

¹⁹⁷ "Darüleytam Şubatu" İkdâm (12 Şubat 1332) Nr 7200, s.1

¹⁹⁸ Brown, "a.g.m", s.221

Balmumcu Darüleytamı

İstanbul'un Yıldız semtinde daha önce hükümete ait olan bu binada 4-16 yaşları arasında 306 erkek çocuk barınmaktadır. Çevresinde geniş tarlalar mevcut olan bu Darüleytamın bir kısım tarlalarında çiftçilik yapılmakta diğer kısmı ise çocuklar için oyun sahası olarak kullanılmaktadır.

Beykoz Darüleytamı

Eski Bahriye Mektebi binasında oluşturulan Beykoz Darüleytamında yaşları 8-17 arasında değişen 200 erkek çocuk barınmaktadır. Çocuk bandosu olan bu Darüleytamda Türk ve Avrupa müziği çalışmakta, kadın eğitimi egzersizleride bando eşliğinde yapılmaktadır.

İmrahor Darüleytamı

Kağıthane vadisinde önceleri padişaha ait olan bu binanın çevresi geniş tarlalar ve korularla çevrilidir. Bu Darüleytamda 7-16 yaşları arasında erkek çocukları barınmaktadır.

Bebek Yetimhanesi

Boğazın Avrupa yakasında Mısırlı bir prense ait olan bu sarayda yaşları 6-14 arasında değişen ülkenin muhtelif yerlerinden gelmiş olan 500 erkek çocuk barındırıldığını görmekteyiz. 50 çocuğa bir öğretmen düşen Bebek Darüleytamında öğretmen, çocukların sağlığında sorumlu olup, çocuğun her türlü gelişimini izleyip, yıl sonunda yönetime rapor vermektedir. Kapalı oyunlar için geniş kapalı salonu, açık hava oyunları içinde etrafı çevrili iki büyük bahçeye sahip olan Bebek Darüleytamı çocuklara bu konuda iyi olanaklar sunmaktadır.

Ortaköy Darüleytamu

Boğaza bakan bir tepe üzerinde kurulu olup, sahilde de bir binası ve oyun alanı bulunan Ortaköy Darüleytamında 7-14 yaşları arasında 450 dolayında çocuk barınmaktadır.

Çağlayan Darüleytamu

Kağıthane vadisi üzerinde, İmrahor Erkek Darüleytamına yakın olan Darüleytamda 510 kız ve 32 küçük erkek çocuk olmak üzere 642 yetim barınmaktadır. Önceleri padişahın sarayı da bu bina açık hava oyunları için geniş alanları içinde büyük salonlara sahiptir¹⁹⁹. Ayrıca yüksek tahsil yapamayan kız çocukları bu Darüleytamın atölyelerinde kismetleri çıkıp evlendirilinceye kadar zanaat öğretilip çalıştırılmaktadır²⁰⁰.

Validebağı Darüleytamu

1920 yılında 25 yıl süreyle Validebağı Kasrı Hümayunu bahçe ve binalarıyla Darüleytama tahsis edilmesiyle Validebağı Darüleytamu oluşturulmuştur²⁰¹. Boğazın güney yakasında, açık hava oyunları için geniş olanaklara sahip bu Darüleytamda 5-16 yaş arasında değişen 250 kız çocuk barınmaktadır²⁰². Darüleytamın atölyelerinde kız öğrenciler çalıştırılıp, zanaat öğretilirken bir kısım erkek öğrenci bu şube de ziraatle meşgul olmaktadır²⁰³.

Ayrıca Darüleytamlar dışında İstanbul'da 1920 yılı itibarıyla Fatih'te 250 erkek yetimin yer aldığı **Darüşşafaka Yetimhanesi** ve Pera'da 200 kız ve erkek yetimden oluşan **Himaye-i Etfal Yetimhanesi** mevcuttur.

¹⁹⁹ Brown, "a.g.m", s.212.

²⁰⁰ BA.DH/İ-UM 19-22/1-23

²⁰¹ BA.DUİT 62/2-19 (9 Teşrini sani 1336)

²⁰² Brown, "a.g.m.", s.212-220.

²⁰³ BA.DH/İ-UM 19-22/1-23.

1920 yılı itibarıyla Darüleytamları Darüşşafaka ve Himaye-Etfal cemiyeti yetimhaneleri de dahil olmak üzere Türk yetimhanelerinde 8 okul mevcut olup, 3000 öğrenci burada eğitim görmektedir. Üç yetimhane ise sanayi eğitimi vermektedir. Yemek ve yatak dahil 30 ile 40 lira arasında maaş olan öğretmenlerin sayısı 93, bu öğretmenlere düşen öğrenci sayısı ise 33'tür. Merkez örgütü tarafından her yetim çocuğa 1.50 lira eğitim ödeneği ayrılmıştır.

Yedikule Darüleytamı

1921 tarihli bir belgede Yedikule darüleytamı tesbit edilmiştir. İlk tahsilini tamamlayıp yüksek tahsil yapamayan erkek yetimler bu Darüleytamına gönderilip çeşitli müesseselerde usta yanında çırak olarak yetiştirilmektedir²⁰⁴.

1921 tarihli bir belgeden elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda İstanbul'da darüleytamın Bebek, Balmumcu, Çağlayan, Kağıthane, Beykoz, Validebağı, Haydarpaşa ev Yedikule Şubeleri olduğu tesbit edilmiştir²⁰⁵.

İstanbul dışında da darüleytamın önemli şubeleri izmit ve Bursa'da yer almaktadır.

İzmitte iki Darüleytam mevcuttur.

İzmit Armasa (Ermişe) Darüleytam

İzmit ile Kandıra arasında Armasa isimindeki Ermeni köyündeki manastırın Darüleytama²⁰⁶ çevrilmesiyle 1915²⁰⁷ yılında tesis edilen müessese ziraat eğitimi vermektedir. Hükümet tarafından binlerce dönüm arazi darüleytama verilir, tohumluk buğdayda devlet tarafından karşılanmak²⁰⁸ suretiyle buraya tahıl ekilmiştir. Ayrıca bu Darüleytamda ipekçiliğe ve dolayısıyla da İpek böcekçiliğinde büyük yeri olan dutluklara

²⁰⁴ BA.DH/İ-UM 19-22/1-23

²⁰⁵ BA.DH/İ-UM 16-4/1-35 (27 Mart 1337)

²⁰⁶ "Darüleytam", *Türkiye Ans.*

²⁰⁷ M.A.Z.C., D., c.II, (27 Mart 1333) s.398

²⁰⁸ BA.DH/İ-UM E-27/62 Dahiliye Nezaretinden Ticaret ve Ziraat Nezaretine Müzekkere (26 Kanuni sani 1332)

da önem verilmiştir²⁰⁹. Şubat 1917 yılı itibariyle üç kısma ayrılan darüleytamların sadece ziraatle uğraşan 200 talebesi mevcut olup, bu talebeler Avrupa'da mevcut ziraat mektepleri gibi zirai eğitim vermeyi hedeflemiştir²¹⁰. Mart 1917 tarihi itibariyle müessese de 300 yetimin barındırıldığı tesbit edilmiştir²¹¹.

1918 yılında ülkenin içinde bulunduğu karışıklık ve maddi sıkıntılar Armasa Darüleytamını da etkilemiş müessesede bir takım aksaklıklar gözlemlenmiştir. 1918 yılında bu Darüleytama 400 dönümlük arazi verilmesine rağmen talebenin ekim işine katkısı olmadığı ayrıca bu Darüleytamın 6 dersaneli ilkokul derecesinde eğitim verip, programlarında ziraatle ilgili derslere rastlanmadığı tesbit edilmiştir. Bundan ötürü bu Darüleytamın ziraat şubesi olmasına rağmen kendi iâşesini dahi temin edemeyeceği ileri sürülmüştür²¹².

İzmit Bahçecik Darüleytamı

İzmit Bahçecik Darüleytamı kız çocuklarına mahsus ziraat şubesi olarak teşkil edilmiştir. Buradaki öğrenciler, ipekçilik, sütçülük, tavukçuluk, gül yetiştiriciliği, bahçıvanlık, ağaç yetiştirmek zanaatlarını öğrenmektedirler. Bunun dışında elişleri, biçki, dikiş, dokumacılık, çamaşırcılık, ütücülük, yamacılık, tamircilik, açıcılık zanaatlarında da yetiştirilmektedirler²¹³. Şubat 1917 yılı itibariyle bu şubenin mevcudu 240 öğrencidir. En fazla İpek Böcekçiliğine önem verilen bu şubede kız öğrenciler tahsillerini ihmal etmektedirler²¹⁴. 1920 yılı itibariyle Bahçecik Darüleytamı bir takım olaylardan ötürü, başka bir yere nakledilmek istenmişse de²¹⁵ bu nakl işinin gerçekleştiği konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır.

²⁰⁹ "Darüleytam", *İkdâm*, (21 Şubat 1331) Nr. 6846 s.1

²¹⁰ "Darüleytam Şubası", *İkdâm*, (12 Şubat 1332) Nr. 7200 s.1

²¹¹ M.A.Z.C., D. c.II (27 Mart 1333) s.398

²¹² M.A.Z.C. D., c.I. (14 Şubat 1334) s.391

²¹³ "Darüleytam" *İkdâm*, (21 Şubat 1331) Nr. 6846. s.1

²¹⁴ "Darüleytam Şubası" *İkdâm*, (12 Şubat 1332) Nr 7200 s.1

²¹⁵ B.A.DH.ŞFR 106/17 dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığına şifre tel. (5 Kanunisani 1336)

Bursa Darüleytamı

Bursada tek şube olarak oluşturulan müessesede sadece ders verilmektedir²¹⁶.

Antalya Darüleytamı

Özellikle şehid çocuklarını terbiye ve tahsil için oluşturan müesseseye anasız babasız aşiret çocukları da alınarak Darüleytamdaki çocuk sayısı 1916 yılı itibariyle 85'i bulmuştur²¹⁷.

I. Dünya savaşında babalarını kaybetmiş şehid ve mülteci çocuklar askeri makamlarca toplanıp, **Muavenet-i İctimâiyye** adıyla tesis edilen yetimhanelerde himaye edilmiştir. Bu yetimlerin çoğu Ordu'ya ait **Menzil Hastaneleri Nekahethanesinde** ve bazı vilayetlerin yetimhanesinde beslenmişlerdir. Bu müesseselerin kapatılması gerekince, hükümet 12 Ocak 1919'da hususi bir komisyon kurulmasını kararlaştırarak, yetim çocukların İstanbul'daki Darüleytamlara yerleştirilmesini uygun bulmuştur. Ayrıca Amasya'da **Şefkat-i İslamiyye Yurdu**'nda Erzurum, Erzincan ve Bayburt'lu çoğunluğu kız 300 mülteci yetim barındırılmıştır. Bu çocukların 6-11 yaş arasında olanları cemiyetin hususi mektebinde okuma-yazma öğrenirken daha büyükleri ise öğretmenler vasıtasıyla biçki, dikiş, nakış ve dokumacılık eğitimi almışlardır. Muhacirin İdaresince açılan yetimhaneler Diyarbakır, Mardin, Urfa, Kayseri, Merzifon, Çorum, Samsun, Sivas, Bünyan ve Develi'de faaliyet göstermiştir.

Resmi kurumlardan başka mültecilerin fazla olduğu yerlerde zenginler ve yardımseverler tarafından yetimhaneler tesis edilmiştir. Örneğin Giresun'da 350 kapasiteli bir yetimhane açılmıştır. Bu yetimhanelerin masrafları bölge halkının yardımlarıyla karşılanmıştır. Ancak halkın maddi gücü azalınca yetimhanelere yapılan yardımlarla düşmüştür. Kurumun himayesindeki yetimlerin çoğu sokaklara düşmüştür.

²¹⁶ "Darüleytam" **İkdâm**, (21 Şubat 1331) Nr. 6846 s.1

²¹⁷ **BA.DH/İ-UM E-18-72/47** Teke Murasarrıflığından dahiliye Nezaretine Takrirat (25 Ağustos 1332)

Açıkta kalan yetim çocuklar ileride darüleytamlara yerleştirilmek kaydıyla eşraf ve hali vakti yerinde olanların himayesinde bırakılmışlardır. Öte yandan Mekatib-i Umumiye Talebesi olanlar leyli mektepleri devam ettirilmeye gayret ettirilmiştir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda muhacirin tahsisatından karşılanmak üzere yetimlerin mekteblere devam etmesi sağlanılmaya çalışılmıştır²¹⁸.

Darüleytamlar Muhacirin İdaresi ve yardımsevelerin açtıkları yetimhaneler dışında yetimlere, kimsesizlere ve fakir aile çocuklarını barındırmak için 11 Ağustos 1917'de Bâb-ı Ali'ye başvurularak Himaye-i Etfâl Cemiyeti oluşturulmuştur. Bu cemiyete bağlı olarak yetimhaneler tesis edilmiştir. Cemiyet topladığı yardımlar ve daimi varidatlarla giderlerini karşılayıp, sadece müslüman yetimleri değil, hristiyan ve musevi yetimleri de barındırmıştır. Yetimleri sadece barındırıp himaye eden bu teşkilat, yetimlere devlet okullarına ve Darüleytamlara yerleştirmek istemiştir²¹⁹.

Kâzım Karabekir'in önce 14. koloordu'da iken Tekirdağ'da tesis ettiği daha sonra da 15. koloordu komutanlığı görevinde iken, Erzurum ve Bayburt Darüleytamlarında parasızlıktan bakımsız kalan öğrencilere alarak oluşturduğu yetimhaneler de Himaye-i Etfâl Cemiyetine bağlıydı. Bu öğrencilere yatılı ilkokul eğitimi verilirken bir kısmı şimendifer ve iş ocaklarına gönderilmiştir. Özellikle doğu bölgelerimizde Amerikan heyetleri Ermeni yetimlerine ve yetimhanelerine her türlü yardımı yaparken Himaye-i Etfâl Cemiyeti'ne bağlı olarak oluşturulan bu yetimhanelere yardım yapılmamıştır. Sarıkamış'ta 1920 yılında resmen Himaye-i Etfâl Cemiyeti oluşturulmuş ve bu cemiyetin yetimhanelerinde Amerikan Heyetleri örnek alınarak bir ana sınıfı bölümü de tesis edilmiştir. Ayrıca yetimhanede bir de kütüphane mevcuttur²²⁰.

²¹⁸ İpek, "a.g.m.," s.84.

²¹⁹ **Himaye-i Etfâl Cemiyeti Umumi Rapor ve Bilançoları**, İstanbul, 1334.

²²⁰ Karabekir, a.g.e., s.1033-1034.

IV. Darüleytamların Kapatılması

I. Dünya savaşının sona ermesiyle imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla düşman devletler orduları ve tebaları ile İstanbul'a gelerek eski binalarına yerleşmek istemişlerdir²²¹. Bir kaç gün içinde bu müesseseleri boşaltmak zorunda kalınca yetimler şehir içinde ve şehir dışında boş köşk saray ve kiralık binalara yerleştirilmiştir²²². Bu binalar Darüleytamlara uygun olmadığı için Darüleytam giderleri arasına kira, tamir inşaat ve tesisat masrafları da girmiştir. Karışıklık ve maddi imkansızlıklar neticesinde Darüleytamlara 1918'den itibaren yeni bütçe hazırlayamayan devlet, her mali yılda eski bürceyi aynen kabul etmiştir. İktisadi sıkıntılardan dolayı devlet önce İstanbul dışındaki Darüleytamları kapatıp yetimleri merkeze toplamıştır²²³. Darüleytamlardaki yetim sayısında da indirime gidilmiştir. Buna rağmen devlet Darüleytamların bu giderleri karşılayamayan ve maddi imkansızlıklar neticesinde 1918'den itibaren müessese kapatılmış, kalan öğrenciler şehir yatı mektepleri adıyla özel bir idareye verilmiştir. Çocuklardan yetenekli olanların 1927'de Darüşşafakaya verilirken **Şehir Yatı Mektebi** de bir süre sonra kapatılmıştır²²⁴.

²²¹ "Darüleytam", M.L.

²²² BA.DUİT 62/2-19 (9 Teşrini sani 1316)

²²³ BA.DH-ŞFR 96/269

BA-BH-ŞFR 103/220 Aşair-i Muhacirin Müdüriyyetinden Kayseri Mutasarrıflığına çekilen şifre tel (23 Eylül 1335), BA.DUİT 62/219 (9 Teşrinisani 1336)

²²⁴ "Darüleytam", T.A.; "Darüleytam" M.L.

SONUÇ

1299'da beylik olarak kurulan ve hızla gelişerek imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti sadece askeri siyasi ve iktisadi yönden büyük gelişmeler kaydetmemiş, bunun yanında sosyal yönden de çağdaş olan devletlere kıyasla üstün seviyeye gelmiştir. Ele geçirdiği topraklarda halka adil, eşit ve hoşgörülü yönetim getiren devlet, toplumsal kurum ve kuruluşları tesis ederek, Osmanlı tebasının huzur içinde, bir arada yaşamasını sağlamıştır.

Ancak 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti gerileme dönemine girmiştir. Özellikle son dönemde yapılan genel savaşlar ülkede yetim sayısını arttırmıştır. Darüşşafaka ve Darülaceze gibi kurumların bu yetimleri barındırmaya yetmemesi üzerine devlet zaruri olarak 13 Kasım 1914'de Darüleytamları tesis etmiştir. Yetimleri barındırıp, himaye etmek, eğitmek, zanaat öğretmek meslek sahibi yapmayı amaçlayan Darüleytamlar ilk etapta şehid çocuklarını ikinci etapta da diğer yetimleri bünyesine kabul etmiştir.

İlk kurulduğunda İttihat ve Terakki partisine bağlı olan daha sonra Maarif Nezaretine bağlanan Darüleytamlar, 7 Ağustos 1920'de de Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır. Belirli bir nizamnamesi olmayan ve bağlı bulunduğu nezaretin kanun ve nizamnamelerini bünyesine uyduran Darüleytamların bu sebepten ötürü idaresi zorlaşmış ve bir takım aksaklıklar görülmüştür. Ayrıca ilk kurulduğu tarihlerde gelirleri fazla olan Darüleytamlar, 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra giderleri artıp, gelirleri bu giderleri karşılayamaz hale gelince/ maddi sıkıntıya düşmüştür. Bu yüzden ilk etapta İstanbul dışındaki Darüleytamlar kapatılıp, yetimler merkeze toplanmış ve müessesedeki yetim sayısında azaltmalara gidilmiştir. Buna rağmen devletin Darüleytam giderlerini karşılayamaması üzerine müessese kapatılmıştır. Öğrencileri önce şehir yatı mektepleri

adlı bir idareye verilmiştir çocuklardan yetenekli olanlar 1927'de Darüşşafaka'ya verilirken şehir yatı mektepleri de bir süre sonra kapatılmıştır.

Darülaytamlar'ı genel olarak değerlendirdiğimizde hem yetimleri barındırıp, eğiterek meslek sahibi yapmak suretiyle üretici kendi hayatını kazanabilen yararlı bir yurttaş yapmayı/ hem de ülkenin ihtiyacını olan ziraatçı, ticaretçi ve sanayici gruplar oluşturmayı hedeflediğini görmekteyiz. Ayrıca Darülaytamların sadece o günkü bir problemi halletmek kaygısıyla kurulmadığını, yetimlerin istikballeri söz konusu olduğu için uzun vadeli bir proje olduğunu söyleyebiliriz. Toplumun temeli olan çocuklardan olan yetimleri ülke lehinde en iyi şekilde kazanmak isteyen devlet şayet bu problem anı ve kontrol dışında ortaya çıkmayıp iyi tasarlanarak belli bir plan, program ve nizamname doğrultusunda, gereken zaman zarfında tesis edilse ve maddi imkanlar yeterli olsa hedefine tam olarak ulaşabilirdi. Ancak devletin içinde bulunduğu durumun buna imkan vermemesi Darülaytamların ve müessesedeki yetimlerin geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Netice itibarıyla o günkü şartlar içerisinde kısıtlı da olsa Darülaytamlar olumlu bir gelişme olup, Osmanlı devletinin en kötü anında bile toplumsal olaylara sorunlara değindiğini ve çareler aradığını göstermesi bakımından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Vesikaları

A. Dahiliye İrade-i Umumiye

3-2/1-18, 3-2/1-36, 7-7/1-48, 11/3/4-43, 11-3/4-49, 16-4/1-35, E-18-72/47, E-19/4, 19-14/1-27, 19-17/1-1 19-20/1-5, 19-20/1-6, 19-20/1-51, 19-22/1-19, 19-22/1-23, E-23/52, E-23/73, E-67/47

B. Dahiliye Şifre

47/4, 47/174, 47/409, 52/208, 52/274, 54-A/54 55/206, 55/234, 55/238, 55/346, 55-A/155, 57/194, 57/228, 58/217, 59/150, 60/149, 61/18, 61/20, 61/21, 62/229, 63/142, 63/276, 64/67, 64/162, 64/184, 66/108, 74/165, 79/4, 81/273, 85/9, 85/290, 86/80, 86/164, 88/165, 89/164 93/36, 93/327, 94/56, 94/183, 95/157, 95/163, 96/76, 96/77, 96/86, 96/210, 96/269, 96/322, 90/320, 97/23, 97/95, 98/195, 99/312, 103/220, 106/17.

C. Dosya Usulu İrade Tasnifi

62/2-1, 62/2-2, 62/2-3, 62/2-4, 62/2-5, 62/2-6, 62/2-7, 62/2-8, 62/2-9, 62/2-10, 62/2-11, 62/2-12, 62/2-13, 62/2-14, 62/2-15, 62/2-16, 62/2-17, 62/2-18, 62/2-19, 62/2-20, 62/2-21, 62/2-22, 62/2-23, 62/2-24, 62/2-25, 62/2-26, 62/2-27, 62/2-28 62/2-29, 62/3-13

2- Düstur

(I. Tertip) I; IV; VII; İstanbul, 1289, 1296, 1336)

3- Süreli Yayınlar

İkdâm Nr 6915, 6816, 6846, 7093, 7200, 8513

4- Meclis-i Nebusan Zabıt Cerideleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi Devre VII. Ank. 1991.

193-204 (6 kanunu evvel 1333)

235-236 (10 kanunuevvel 1333)

280-281 (15 kanunuevvel 1333)

593-606 (14 kanunisani 1334)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi Devre III. ANk. 1991 c.II

118-135 (31 Kanunisani 1334)

135-143 (31 Kanunisani 1334)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İctima-i Felalete)

(Ank 1992 s.396-416)

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 4, Ank. 1990, c.I

190-193 (11 Mart 1336)

387-400 (14 Şubat 1334) Devre 3

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi Devre 3. Ank. 1990 c.II

396-400 (27 Mart 1333)

400-403 (27 Mart 1333)

433-435 (28 Mart 1333)

5- Basılmış Makale ve Kitaplar

- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi**, İst. 1991.
- BLACK, Floyd Henson, "Okullar", **İstanbul 1920**, İst. 1995, s.317-358.
- BROWN, Anna Welles, "İstanbul'da Yetimhaneler" **İstanbul, 1920** İst. 1995, 197-221
- "Darülaceze" **Türk Ansiklopedisi**, Ank. 1964, c.XII, s.316-317
- "Darülaceze" **Büyük Larousse**, Paris 1986, c.VI, s.2895
- "Darüleytam" **Türk Ansiklopedisi**, Ank 1964, c.XII, 320

- "Darüleytam" **Türkiye Ansiklopedisi**, Ank. 1956, c.II, 106-107.
- "Darüleytam" **Meydan Larousse**, Paris 1960, c.III, 406
- "Darüleytam" **Büyük Larousse**, "Paris 1986, c.VI. s. 2896
- "Darüşşafaka" **Türk Ansiklopedisi**, Ank. 1964, c.XII. s, 326
- DAVIS, C. Claflin, "İstanbul'da Mültecilerin Durumu" **İstanbul 1920** İst. 1995, 175-196
- ERCAN, yavuz, "Tarihi Belgeler Işığında Ermeni İddiaları" **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984)**, Erzurum 1984, 207- 224
- ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, İst. 1942.
- ERYILMAZ, Bilâl, **Osmanlı Devletinde Millet Sistemi**, İst. 1992
- Eytâm İdaresi" **Türk Ansiklopedisi**, Ank. 1964 c.XII, s.56-57
- HALLAÇOĞLU, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Türk Göçleri (1912-1913)** Ank. 1994.
- **Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Bilançoları**, İst. 1334.
- HUNGTINTON, Elizabeth Dodge, "Toplumsal Örgütlenme", **İstanbul 1920** İst. 1995, 109-145
- İPEK, Nedim, "I. Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler" **19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu Bildirileri (16-20 Mayıs 1994)** Samsun 1994 54-108
- ____ **Rumeliden Anadoluya Türk Göçleri (1877-1890)** Ank. 1994.
- KARABEKİR, Kazım, **İstiklâl Harbimiz**, İst. 1960
- KOÇU, Reşat Ekrem, **Darülaceze (1895-1974)**, İst. 1974.

- Osmanlı İmparatorluğu, **Büyük Larousse**, Paris 1986 c. XVII, s.8933,8934.
- ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Meselesi**, İst. 1990
- ÖKSE, Necati "Ermeni Sorununun Doğuşu, Techir Kanunu ve Uygulanışı", **Tarih Boyunca Türkler'in Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984)**,
Erzurum 1984, s.271-278.

